

Олесь Панченко

**РОЗГРОМ
УКРАЇНСЬКОГО
ВІДРОДЖЕННЯ
КУБАНІ**

О. ПАНЧЕНКО

— РОЗГРОМ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ —

КУБАНИ

— ПУБЛІЦИСТИЧНО - ІСТОРИЧНИЙ НАРИС —

ВСІ ПРАВА ЗАХОВАНІ

*Внесок новачкам
і Дорогому таволі Миколи Франка
у великій приязні і пошани
са добачи і мисли епохи
вг. Автор Олександр Панченко*

Тираж 1.000 примірників

Накладом автора, Лос Анджелос - Каліфорнія 1973

OLES PANCHENKO

DESTRUCTION

OF UKRAINIAN

KUBAN

- 2 -

Олесь Панченко

Р О З Г Р О М
У К Р А І Н С Ь К О Г О
В І Д Р О Д Ж Е Н Н Я
К У Б А Н І

- ПУБЛІЦИСТИЧНО- ІСТОРИЧНИЙ НАРИС -

**Проект зі збереження
спадщини
української еміграції**

- 3 -

КНИЖКИ ТОГО Ж АВТОРА

1. Техніка рибальства й рибництва
/ з 88 малюнками /
2. Піонер на дозвіллі
3. З вудкою по річках, сагах, озерах
та ставках /ілюстр./ вичерпано
4. Як вудити рибу. . . . .
5. Охороняймо річки, ставки та озера. . . . .
6. „ Розгром УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ
КУБАНІ
публіцистично історичний нарис
/ілюстроване видання /

Адреса автора

Mr. Alexander G. Panczenko
415 W. Foothill Blvd.
Monrovia, Calif. 91016

Д О Ч И Т А Ч А

На еміграції є понад десяток книжок українською мовою про Кубань. Вони здебільша належать учасникам збройної боротьби на Кубані в роках 1918 - 1920 і тематикою цієї боротьби вповнений їх зміст. Лише деякі з авторів тих книжок та брошур затркують явища та події пізніших «підсоветських» часів, та й то мимохідь.

Тим часом пропонується ласкавій увазі читача книга, як вже виразно видно з її назви, має своїм змістом явища і події Кубані вже «підсоветської», головню на початку тридцятих років нашого століття. Автор книги — Олесь Панченко — прибув на Кубань в період українізації як працівник ДВУ — Державного Видавництва України — для поширення на Кубані Української книжки. Отже він родом не Кубанець (хоч родовід його в Україні козацький) і належить до тих свідомих українців патріотів, які вважали поширення національної свідомости серед заможної (тобто за межами адміністративної УРСР) української людности річчю дуже важливою й актуальною.

І слушно. Адже українська людність Південної Курщини і Південної Вороніжчини є органічною часткою українського національного масиву, яку то частку несправедливо відтято адміністративним кордоном від матірньої території. Щодо Кубанци-

ни, то хоч її споконвічною людністю були черкеси, а українці прийшли сюди як осадники — з своєї не своєї волі, то всеж вони заплатили за цю землю важкими десятиліттями поту і крови, відновлюючи тут давнє посідання київських русичів - українців ще часів Мстислава Удатного.

Згадані вище українські патріоти в більшості були вчителями початкових і середніх шкіл; хоч не бракувало і працівників вищої школи та науковців, які збирали фольклорні матеріяли та заходилися перетворити Краснодарський Педтехнікум в Інститут Народної Освіти. Ось із цими працівниками на полі народної освіти О. Ганченкові найчастіш доводилося зустрічатися і співпрацювати. Це були жертвенні працівники - ентузіясти, що будили національну свідомість нащадків запорожців — чорноморських козаків, розкривали місцевій людності очі на славне минуле Запорожжя і України взагалі. Річ ясна, що Москві це було не до смаку. І як тільки впав нарком Освіти України — член Політбюро Миола Скрипник, то зразу ж українізацію на Кубані визнано непотрібною і шкідливою. Почався тотальний погром українства на Кубані. Кажемо тотальний, бо враз із погромом на культурному полі, лютувала т. зв. суцільна колективізація і «ліквідація куркуля», що в корені підтигло господарське життя української Кубані. Ще недавно квітучий край важерлива Москва обсернула в руїну.

З болем серця приглядався цьому неподобству наш автор і запам'ятав на все життя. А опинившись в еміграції, постановив собі оприлюднити бачене і пережите, — може тоді воно не мулятиме так його серця. Йому — як культпрацівникові — найбільше боліло оте вандальське нищення освіт-

ньої і взагалі культурно - мистецької української діяльності, бож вона щойно починала розгортатися. За словами автора, він не міг включити в дану книгу багатьох спостережених ним фактів советського вандалізму в українській Кубані лише через те, що не міг устійнити по впливі так довгого часу забуті прізвища, дати й місця подій, не маючи записів з того часу. А провадити записи в умовах советського режиму і зберігати їх — означало наражати себе на небезпеку життя.

Всеж, навіть у такому неповному наведенні фактичного матеріялу дана книга заслуговує уваги читача — як свідчення живого учасника бурхливого піднесення українського національного життя на Кубані в кінці 20-их і на початку 30-их років нашого століття, що його північний «старший брат» небавом так брутално розтоптав.

А. Юриняк, Лос Анджелес 1973

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Широкий український загаль, особливо молодь, мало обізнаний з життям і побутом зруйнованої з кінцем XVIII століття, віками відірваної від батьківщини, Запорозької Січі, позбавленої самодержцем «Всея Росії» вольностей. У 1775 році запорожці остаточно залишили свої прадідівські землі, щоб, опинившись у «добровільному вигнанні» у тяжкій праці будувати своє життя на чужій землі.

І так, запорожці в тяжкій праці виборювали собі право на життя на терені Кубані, з її етнографічними й геологічними особливостями, частково розселених на Донщині й Прикавказзі (Терщині).

У поданій мною праці лише в загальних рисах охарактеризовано найважливіші етапи життя і боротьби зруйнованої в роках 1709 - 1775 Запорозької Січі, та що пережили запорожці в перші роки побуту в незваних теренах Прикавказзя.

Багато зусиль і відваги коштувало козакам опанувати терен Кубані й перетворити болотистий, солончакуватий ґрунт на високо врожайний лан. день-у-день боронячи свої оселі і своє життя перед зухвалими нападами кавказьких горян.

Не встигли зорієнтуватися козаки й налагодити власну господарку по 1-шій Світовій війні року

1914-го, як знову затяжили сумні часи пореволюційні 1917-го року зі зреченням імператорської корони дому Романових, коли зі всіх боків насувала «Біла армія» генералів: Корнілова, Врангеля, Денікіна, Алексеєва і інш., щоб схилити на свій бік кубанських козаків, і знову створити козаці військові частини для відродження поваленої в наслідок революції «Росії Святої». Вслід за Білою армією з півночі сунули орди матросів і бродячих москалів, що повертались з російсько-німецького й турецького фронтів, під назвою «Красная Гвардія», створена з тих таки дезертирів (твір Льва Троцького), хмарою прямували на Кубань і Україну, руйнуючи на своєму шляху Національну Українську індустрію і сільсько-господарську промисловість.

Користаючись з розкладу добровольчої «Білої армії» внутрішньою становою боротьбою і недовolenістю козаків з «навгородніми», майже без спротиву большевики окупували Кубань, виголошуючи гасло соціально-маєткового зрівняння і всі інші «привілеї» для «навгородніх», що, фактично не враховувалось єдиноділимцями, хоч мета білої армії була спільна з большевиками — відроджувати, «матушку Росію».

Останній розділ присвячений спогадам з часів українізації Кубані: шкіл, політосвітніх закладів, українізації періодичної преси, виданню українських підручників, посібної й педагогічної літератури.

Віддаленість Кубані від Великої України спричинила дуже повільне поширення мережі українських шкіл. Лише Державне Видавництво України і «Книгоспілка» постачали школам українські підручники. Добиратись до цих видавництв, за відсутністю нормального залізничного руху і кінсько-

го транспорту було дуже тяжко, хоч Кубань роз'їждувало лише Озівське море. Брак зв'язку зі спільною РОБОС (робітників освіти) гальмував справу заклику педагогічного персоналу. Лише персональні зв'язки вирішили проблему набору учительського персоналу для середніх шкіл, хоч відбувалося це безсистемно. —

Отже, на черзі постало питання виявити потребу так в учительському персоналі, як і в підручниках та наочному приладді для устаткування хемічно-фізичних кабінетів.

Наприкінці 1923 року НАКРОМАТ ОСВИТИ УРСР доручив Державному Видавництву України і своїм низовим клітинам виявити ступінь пошиту українського населення Кубані в українській шкільній літературі і в учительському персоналі. Між тим мережа шкіл з українською викладовою мовою стихійно розросталась.

Щоб стримати цю стихію, ворожу русотяпській політиці Москви, московсько-большевицька влада хитро включилась в цю акцію, конспіруючи свої наміри кінець-кінців жорстоко помститися над тими, хто так віддано, нічого лихого не передбачаючи в майбутньому, присвятив себе праці на культурно-освітній ниві серед кубанського населення, що прагнуло відродити свою українську національну культуру, козацько-запорізькі традиції.

Згідно з постановою „Совета Національностей СССР“, з ініціативи Члена Совета Миколи СКРІПНИКА, 1923. року ухвалено впровадити викладання української мови в школах Кубані та південних районів Курщини і Вороніжчини, де українського населення було понад 1 мільйон; також у школах „Зеленого Клинку“ над УССУРІ (найбільший доплив Амура), над середнім Амуром — найгустіше засе-

леного терену Далеко-Східного краю, що складається з областей: Приморської, Нікольської, Хабаровської та Амурської. Населення цих областей складається наполовину з українців. В багатьох селах українське населення становить 80%.

З доручення Головного Правління Державного Видавництва України на мою долю припало важливе завдання: обстежити склад населення Північно-Кавказького Краю, підлеглого Москві (РСФСР), виявити ступінь попиту українського населення Кубані в літературі і підручниках для початкових і середніх шкіл, а також красною письменства і науково популярної літератури для поповнення шкільних бібліотек і хат - читалень. Це був поштовх до утворення новою Кубано-Чорноморської Філії ДВУ в м. Краснодарі (столиця Кубанського козацького війська під назвою Катеринодар).

Українська періодична преса в ньому і кількох інших потрапляла на Північний Кавказ і Закавказзя. Лише поодинокі читачі тих теренів передплачували українські газети різних назов, але однакових тогочасних політичних напрямків, контрольованих, як нам відомо, комуністичною партією.

Отже, чутка про відрядження представників Держвидаву і надіслання Наркомосом до своїх низових клітин вказівок щодо обстеження й виявлення потреби населення в українській книзі і в періодиці, швидко рознеслася по всіх видавництвах, зацікавлених у збуті своїх видань.

Ринок збуту видавничої продукції в ті часи розбурханого фінансового і економічного життя Краю був у повному занепаді. Цілі тиражі перетворювали в макулятуру, видавництва були врізани, не вистачало навіть коштів вчасно розраховуватись з робітниками друкарні.

Перед відрядженням на Кубань, з доручення Глав-

линя ДВУ я завітав до редакції газети „Вісті ВУЦВК” (Всеукраїнського Виконавчого Комітету Гад робітничих і селянських депутатів).

У наслідок дружніх перемов з Василем Єланським взяв я на себе ще й функції поширення на Кубані газету „Вісті ВУЦВК” і газети „Селянська Правда”, з чужим для мого переконання політичним напрямком, бо . . . іншого виходу не було.

Ці офіційні відвідини надзвичайно приємно вразили головного редактора газети — члена ВУЦВК — поета Василя Єланського (псевдонім — Блакитний), мого приятеля по спільній праці в 1917. — 1918. роках: в Києві — Видавництво газети „Народна Воля” — орган УПСР, права формація, в-во газети „Боротьба” (також орган УПСР).

З особливою подякою згадую мою дружину Тетяну, що ділила зі мною весь «тягар» життя і праці на Кубані, на ниві Української Національної Культури новітньої пореволюційної історії, періодичної преси доби жахливого тогочасного життя, наповненого великими турботами, страхом перед невідомою перспективою!

На цьому складаю безмежну подяку невтомному борцеві за БІЛЬШУ КУБАНЬ — як складову частину Української Суверенної Соборної Держави — України, Останньому Отаманові, творцеві невмирущої історичної праці «СТЕЖКАМИ ЖИТТЯ», професорові Василю Миколаєвичу ІВАНISУ за його поради щодо освітлення моїх спогадів у книжці «РОЗГРОМ Українського Відродження КУБАНІ» і за дозвіл користатися для цього історичними довідками з книги О. Болотенка «КОЗАЦТВО І УКРАЇНА» а також за його стисле інтерв'ю в будинок у тимчасовому побуті в Лос Анджелесі, 1966 року.

Щиро і сердечно дякую письменникові Василю Кириловичу Чапленкові, письменникові і постові Яр. Славутичові, Андрію Михайловичу Глініну за їхні поради відновити в пам'яті, систематизувати матеріял з часів моєї праці на Кубані 1923 - 1931 років і написати жмуток спогадів.

З подякою згадую Івана М-ка, мого приятеля в спільній праці й боротьбі: Полтава — Ужгород, 1917. - 1920. р.р., що також подав мені думку написати свої спостереження з часів боротьби Українського корінного козачого населення в співжитті з так званими «навгородніми», а також особливо з часів українізації Кубані.

ОЛЕКСАНДЕР ЮРІЙОВИЧ ПАНЧЕНКО

(у його велику ювілейну дату — 26 вересня)

Україна живе в його серці з дитинства, з юнацтва,
як — Шевченко, Франко, Українка, Стефаник.,
гетьмани, —

як народ, і поля, і ліси, срібні ріки, лимани . . .
Все горіла душа, щоб затерти й сліди із кріпацтва!

Щоби — мова свята українська усюди лунала, —
справжня радість народу заповнила серце і груди, —
щоб злодії не гнали синів України нікуди, —
в чужині не вмирали (в Вологді, сибірі, в каналах.)

Ці бажання й любов до народу і Рідного Краю
(що блистали в очах, мов церковні у Києві бані)
понесли його скрізь по містах України, Кубані . . .

Торував Україні дорогу до справжнього раю!
За це вигнали демони злі за моря й океани . . .
Він і тут скрізь згорає, як син, щоб загоїть їй рани!

Іван ДІДЕНКО

Примітка: За набутим у вищій школі фахом О. Ю. Панченко є рибознавцем (іхтіолог), Патріотичні чуття й діяльність висунула його в ряди визначних українських громадських, спілкових - союзових братських і політичних діячів. У добу т. зв. українізації він працює на Кубані редактором часопису, навіртаючи на українство обмосковлених козачих нащадків . . . Тут він і журналіст, автор фахової літератури з рибознавства, організатор і діяльний член У К О .

- 14 -

3 ОСТАННІХ ДНІВ СІЧІ ЗАПОРОЗЬКОЇ

....«Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги !
Поборов ти першу силу,
Побори ж і другу,
Ще лютішу . . . »
(Т. Шевченко «Давидові псалми»)

Після трагічної поразки Гетьмана І. Мазепи під Полтавою 1709 р. Петро І-й наказав зруйнувати Січ.

По зруйнуванні Січі запорожці перебували під татарською зверхністю в Аleshках, на Херсонщині, що було дуже не легко і козаки прагнули повернутися на свої «вольности» — до попереднього життя.

Готуючись до війни з Туреччиною, царський уряд мусів укласти із запорожцями умову, з якою мало бути відновлене Запорозьке військо і Січ на Терені між Дніпром і Дністром. В умові тій було написано, що запорожці «будуть жити на своїх давніх і раніше належних їм землях».

1734 року Запорозьке військо повернулося до колишніх місць, що воно їх залишило. У підвалини нових стосунків з московським урядом укладено й нові умови.

Не довго тяглося таке мирне співіснування з ним вільного Запорозького війська, хоч воно вважалось за умовою з царем, як «Окрема Держава», але під протекторатом московського царя.

- 15 -

Вже під час війни з Туреччиною, в якій Запорозьке військо дуже хоробро відбивало наступ турецької армії, московський уряд планував зруйнувати після війни і слід Запорозького війська, хоч за звитяжність у війні з турками Катерина II нагородила запорожців двома грамотами, висіченими на золотих скрижалях.

Однією з головних причин зруйнування Запорозької Січі було те, що Січ перешкождала розвитку кріпацтва.

З острахом та ненавистю дивилися поміщики на вольності запорозьких козаків, до яких тікали від них їхні раби, й так легко можна було схоронитись у степових просторах. Чимраз більше поміщики намагались піднести інтенсивність свого господарства, поширюючи та поглиблюючи кріпацтво і вже не могло помириться з існуванням запорозьких вольностей, з їх особливими умовами економічного життя.

Запорожжя лишалось й надалі страшне і неслучне з життєвим ладом кріпацької Росії.

Тож Катерину II охопив жах перед тим що кінцево український народ здійснить свої прагнення й відновить самостійність України.

Раптом, 3 серпня 1775 року, Катерина оповістила маніфест число 14354, «ОБ УНИЧТОЖЕНИИ ЗАПОРОЖСКОЙ СЕЧИ». . . Там говорилося: «Ми вохотели через сие объявить по всей Нашей Империи к общему известию Нашим всем верноподданым, что Сеч Запорожская в конец уже разрушена, с истреблением на будущее время и самого названія запорожских казаков, не меньше как за оскорбление Нашего Императорского Величества через поступки и дерзновение, оказанныи от сих казаков в неповении Нашим Высочайшим повелениям».

Коли війна з Туреччиною закінчилася і військо

запорозьке поверталось з терену війни, було видано таємного наказу нагло приступити до облоги Січі. В той час більша частина запорожців розійшлась до своїх зимовників, а в Січі залишилось близько 8.000 козаків.

В ніч на 4 січня (старого стилю) 1775 року, зовсім несподівано Січ була оточена значними силами 2-ї російської армії на чолі з її командиром, генералом Текелій (мал'рського походження), що вимагав піддатися.

У наслідок бурхливої Ради, Запорожці піддалися переконливим порадам Отамана Кальнишевського і кошового архимандрита не чинити спротиву.

... Але тому, що руйнуюча армія була дикунська, то вона захопилася грабіджем найціннішого майна, як от: позолочених образів, золотих чапл, риз і інш. речей, а на запорозькі стародавні архіви, булаву кошового отамана, знамена куренів, перначи й подібні клейноди не звернули уваги, все це запорожці забрали з собою на Дніпровий лиман, потім на землі між ріками Богом і Дніпром і, нарешті, 25 серпня 1792 року Харко (Захар) Чепіга, суддя А. Голова тий і писар Котляревський привези історичні пам'ятки (архів і клейноди) в Карасунський кут ріки Кубані, де й заснували м. Катеринодер (цитовано з «Стежками Життя», книга IV, глава 43, стор. 359-360 проф. Василь М. Іванис).

Збереглася пісня того часу Васюринського куреня, в якій Васюринці, не бажаючи піддатися москалям, звернулися до Кошового отамана з і словами:

«Благослови ти наш батьку, нам на башти стати.

Щоб не впустишь москаликів та Січ руйнувати.

Москаль стане з тесаками, а ми з кулаками:

Пехай слава не загине поміж козаками.»

Але Кошовий відповідає:

«Не дозволю, милі браття, вам на башти стати:

Однаково християнство — грішно вигубляти.»
Близько 3.000 козаків, на чолі з Кошовим отаманом піддалися, а решта 5.000 залишили Січ, обрали Кошового отамана Ляха, перейшли за Дунай — Добруджа (Туреччина).

Згодом почався остаточний розгром Січі, розправа над її проводом: Кошового Отамана Петра Івановича Кальнишевського, суддю Павла Флоровича Головатого, писаря Івана Яковича Глобу в супроводі охорони відраджено до Москви. Незабаром П. І. Кальнишевського заслано до Соловецького монастиря, а суддю й писаря до сибірських монастирів.

«Отак закінчила своє славне існування Запорозька Січ, що став з неї анахронізм в умовах життя XVIII віку» (Запорожжя XVIII століття та його спадщина) — Д-р, професор Наталія Полонська-Василенко).

Зліквідувавши Запорозьку Січ Московщина знищила тим самим останню фортецю української нації, її політичний лад, багату економіку.

Невдовзі царський уряд став роздавати козацькі землі панам і німцям колоністам, а козаків повертав у кріпаків.

Щоб урятувати військо, його старшину: С. Білий, Чепіга та А. Головатий стали домагатися від московського уряду дозволу переселитись в інше місце. Царя Катерина II, щоб здихатися чорноморців з України, дала їм «прамоту» на землю між Озівським морем та річкою Кубань.

Кубань уже довгий час належала Туреччині. Але, 22 липня, 1774 року згідно з мировою умовою, Росія визнала тутешніх татарських поселенців за самостійну державу.

Росія із слабими народами довго не дотримувала підписаної умови. Як звичайно, вона (Росія) в ко-

роткому часі почала випирати з Кубані татар та черкесів.

... Отже Катерина II «подарувала» козакам-чорноморцям ще чужі їм простори

Перед козаками стояла дилема: йти у кріпаки, у російську армію чи на Кубань собі землю здобувати. Не бажали йти у кріпаки, тяжко було й позбутися козацтва, тому й рушили — НА КУБАНЬ !

Козаки мандрували на Кубань не всі разом. Перші частини з полковником Савою Білим переправлялися морем і висадилися на Тамані.

Під час переселення на Кубань чорноморці мали і власну флотилію: 50 кзонерських човнів і одну яхту з 49 гарматами на них. Друга частина, під проводом полковника Кордовського, йшла суходолом через Крим, третя під проводом Чепіги вздовж моря пішки і, четверта, під проводом А. Головатого мандрувала найдовше шляхами Кордовського і Чепіги.

25 серпня, 1792 року чорноморці причалили до старої Тмутаракані. (И. Иванов «Переселение запорожцев на Тамань». Киевская Старина 1891 года, # 7, стр. 158). В станиці Таманській, там, де вийшли на берег козаки, пізніше збудовано мистецький пам'ятник: на невеличкій скелі бронзова постаць козака з прапором.

На Кубань прибуло із старшинами 17.201 козаків, не враховуючи членів родини: жінок, дітей, матерів і батьків. Спочатку Чепіга з депутатами обрав місце для осель, а потім уже призначено, кому і де саме селитися. Розташовуючись, чорноморці поділилися на 40 куренів, що створили 5 округ.

38-ми куреням привласнено старі назви: Бєтуринський, Дядьківський, Брюховецький, Васюринський, Верхне - Стеблівський, Дінський, Джерелівський, Дерев'яковський, Іванівський, Ірклівський, Канів-

ський Кальниболотський, Кисляківський, Конеловський, Корсунський, Коренівський, Криловський, Кушівський, Леушківський, Мишастівський, Медведівський, Мінський, Нижнє-Стеблівський, Незамаєвський, Пашківський, Переяславський, Пластунівський, Платнірівський, Полтаский, Поповичівський, Рогівський, Сергіївський, Тимошівський, Титарівський, Уманський, Шкуринський та Щербанівський. Нові два курені назвали: Березанський та Катеринівський.

У 1794 році, в Карасунському куті Кубані, де отаборився Кіш, заснували місто Катеринодар.

На Кубань принесли чорноморці й деякі прикмети давнього січового ладу: Військову Раду, виборного отамана та виборну військову старшину, свій суд, своє духовенство, свої форми землеволодіння.

Будуючи своє життя близько пойми р. Кубань, виконуючи тяжку працю на болотистому, солончакуватому ґрунті, засипаючи землею плавні, невтомні трудівники козаки співали:

«Із-за гори, з-за лиману вітер навіває,

Та вже ж Москва Запорожжя кругом обступає»...

Здобувши «право» на життя у ті смутні часи на болотистому терені Кубано - Чорномор'я, козаки подолали всі перешкоди на шляху розбудови сільсько-господарства, побудували млини, олійниці, на яких було затрунтовано чимало українських робітників і селян, що тікали від соціальних і національно-політичних утисків на Україні, великими групами переселялися на Кубань, шукаючи свого порятунку або ж заради покращання свого скрутного матеріального стану.

Пам'ятник Запорожцям на місці висадки їх на Тамані 1792 року.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КУБАНІ

Відірваність населення від баз постачання, московський царат залишив переселених на Кубань козаків на призволяще, бо, власне, політика Москви спрямовувалась виключно на знищення запорожців, що час-від-часу не припиняли домагатись поновлення вільного самоврядування.

Щоб «утихомирити» козаків, Катерина II видала грамоту, за якою було «повернуто» військовий стяг і літаври Запорозької Січі з потвердженням права для війська Чорноморського ними відповідно користатися, як рівно й іншими прапорами, булавою, перначами й військовою печаттю.

Розселяючись на теренах Кубані, з перших же днів запорожці зустрілись з гірськими закубанськими племенами, як: абазінці, черкеси, осетини (вищували й випасали отари овець), беслінеї, неміргої. Особливо далися в знаки інгуші і чеченці, що були хоробрими розбійниками і грабіжниками, бо це була в глибоку давнину їхня професія. У своїх наскоках на селища черкеси полонили козаків і їхні родини, жорстоко розправлялись з мирним населенням, забирали худобу, отари овець і коней. День і ніч козаки були на варті або у війні з гірськими племенами, відбиваючись від добре вишколених сусідніх ворогів. доросле населення — чоловіки і жін-

ки — завжди були озброєні і вневдовзі, пильнуючи своїх кордонних ліній, запозичили козаки від них (черкесів) їхню тактику і, нарешті, припинились часті наскоки на козачі станиці.

Не встигли козаки як слід налагодити своє родинне життя, бо з України не припинялось переселення запорозьких частин з родинами з Катеринославщини й Чорноморських козаків, що мали свій осідок на терені між річками Богом і Дністром (близько узбережжя Чорного Моря), а також з Полтавщини, Чернігівщини й Слобідської України — Харківщини, як незабаром Кошовий Отаман Чепіга одержав наказ відрядитись з двома озброєними полками до Польщі, де було розміщено московське військо, очолене генералом Суворовим.

Невдовзі Кошовий А. Чепіга — славний послідовник традицій Запоріжжя — помер.

Раптом спалахнула війна з Персією. Знов було відряджено до Баку 2 полки козаків на чолі з військовим суддею А. Головатим. Менше половини козаків повернулись з тієї війни, бо загинули від голоду, пропасниці та полягли смертю на теренах війни зі зброєю в руках.

По війні, цар Павло I, за зразком Катерини II, видав чорноморцям «грамоту», в якій навмисне випущено звання «кошовий військовий», як титулувався отаман Запорозького Війська, а замість «Військового Правительства» — «Повелеваєм учредити Войсковую Канцелярію». Цією грамотою позбавлялося загально військового значення Військо Кубано-Чорноморське.

Війна за війною жадливо нищила кількість козаків, а природний приріст не давав потрібних поповнень.

У 1828 - 1829 роках, під час війни з турками, навіть старих людей покликано до війська, по станціях залишилися жінки і діти.

Лиху долю оплакувано в пісні А. Головатого:

«Ой, Боже наш, Боже милостивий!

Уродились ми в світі нещасливі . . .

Служили вірно в полі і на морі

Та й зістались убогі, босі й голі». . .

Стара козача вежа на березі р. Кубань у Катеринодарі. На її фоні відбувались фільмові знятки кінної муштри 1-го Катеридарського полку 1910 р.

ТЕРИТОРІЯ, ПРИРОДА, ЛЮДНІСТЬ КУБАНИ.

Площа Кубані дорівнювала 94.904 кв. кілометрів, або 9 мільйонів десятин надзвичайно родючого чорнозему, з високим врожаєм: пшениці (пересічно 200 пудів з десятини), кукурудзи, тютюну, м'яти, бавовни, різної городини та садових овочів, головню винограду, що культивувався близько узбережжя Чорноморського та Озівського морів, як: Анапа, Геленджик, в околицях Новоросійська, в станицях Гофряче - Ключевській, Єйськ, Тамань, у пригородах Майкопа та Катеринодара (нині Краснодар), зокрема в станиці Пашківській, Кримській і інш.

Було дуже поширене на Кубані виноробство з річною продукцією 200.000 відер високоякісного вина, в тому прославленого Анапського «рислінгу».

З геологічного погляду Кубанська низовина, це — колишній терен морської затоки, що течією кавказьких рік з року-в-рік засипалась глибокими шарами нанесеним осадовим матеріалом: глей, пісок, що поступово вкривалося поваленим згнившим лісом і чорноземом.

Західний терен Кубані, що межує з Озівським морем, на просторі від Єйська — Ачуєва і Таманського півострова (до якого причалили перші полки із Запорожжя, на чолі з полковником Савою Білим) на схід до станиць: Платавської, Нижньо-Стеблівської, Слав'янської, Старе - Джерелівської, —

повертій болотами і плавнями, порослими густим очеретом та іншими болотними рослинами, розносичи насиченим гнилим повітрям пропасницю і смертність. На цьому, завжди вовкому місці, хмари комарів і мошки нещадно жалили людей і живих тварин, позбавляючи змоги не лише працювати, а й вільно рухатися.

Кубань межує з півночі — з Донщиною, з північного сходу — Ставропілля, зі сходу Терська область, на півдні Кутаїс і Абхазія, а на захід омивається Чорним і Озівським морями.

Найбільша ріка — Кубань (від якої походить і назва країни) бере свій початок з льодовиків найвищої гори Ельбрус; вона надзвичайно мальовничими долинами міжгір'я тече на північ у бік Передкавказзя, звідти звертає на захід у напрямі Таманського півострова, де ділиться на 2 рукави, з яких один впадає в Чорне Море, а другий в Озівське. Всі допливи ріки Кубань: Уруп, Лаба і Біла беруть свій початок також в кавказьких гір. Довжина ріки Кубань сягає понад 760 кілометрів.

Ріка Кубань утворює зручне сполучення на пароплавах із станицями середнього терену Кубано-Чорномор'я.

Підсоння Кубані тепле, пересічна температура в січні 2, а влітку 25 ступенів тепла.

Засоби й шляхи сполучення зі станицями в заболоченій місцевості західного терену Кубані були дуже незручні: лише баркасами або на конях, довгою загатою і твердою солончакуватою вузькою прогалиною, посеред густого очерету, добирались козаки до місця призначення.

Такі були початки будування козаками із Запоріжжя свого життя на опанованому ними кубанському терені, де полягли смертю цілі родини козаків від епідемічних хвороб і нестачі харчів.

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТУ НАЩАДКІВ СІЧІ

Безкрайї, чудовий степ широким пасмом простягся від передгір'я північного Кавказу, залишаючи на обрїю групу високих гір Бештау, з чудодійними горячими джерелами найнижчої гори Залізної, до узбережжя Азовського моря. Пойма ріки Кубань, що бере свій початок у льодовиках завжди вкритої білою пеленкою снігу гори Ельбрус, розділяє широкий Кубанський степ надвое. Береги ріки Кубань вкриті ділянками городів, на яких вирощуються різноманітні городні овочі: огірки, помідори, капуста, буряки столові і кормові для годівлі рогатої худоби, редиска. Де-не-де трапляються більші і менші пригорки, вкриті буйною травою, кущами глоду, терну або карагачем.

Чудовий клімат. В літню пору року, під час жнив, степовий вітрець прохолоджує спеку. Небо ясне, повітря кришталево чисте, насичене ароматом польових квітів.

Крізь зелень густих овочевих садків з нахиленим до землі гіллям із стиглими вишнями, сливами, ранніми яблуками, грушами, проглядають білі станичні хати.

В суботу увечері і в день свят, по Богослуженні в станичних церквах, збирається на майдані молодець, або на просторій вулиці близько хат, щоб у веселій розмові й співах провести вільний від військової муштри час, або після фізичної праці у власній господарчі. Підбадьорена старшими козака-

ми молодь у великому піднесенні артистично танцюють гопака в супроводі іміровізованого хору. І це доставляє станичанам велику естетичну насолоду.

Співучість козаків, високомистецьке виконання українських танків, музичне, хорове, театральне мистецтво стояло на високому рівні.

Можна цілком певно твердити, що мало є у світі таких чемних, щирих, гостинних людей як Кубанське українське населення, але в силу своїх історичних переживань завжди насторожених.

Станичники, як і наші селяни, при зустрічі неодмінно вітаються, а щоб з подорожнім заізнатися — питає сірника, щоб запалити цигарку, — з цього й зав'язується дружня розмова . . .

При кожній станиці розташована козака чстина, що привласнює й ім'я тієї станиці, комплектуваної з тих таки селян, нащадків Запоріжжя, лише одяг різниться, а решта — все так як і в нас.

Козачо-хліборобський Український Край, переживши всю трагедію режиму катів в історичні часи царського свавілля, ще в більшій, нелюдській формі зазнав большевицького ярма: заслання до Сибірської тайги, на Соловки, на будову Беломор каналу, знущання в застінках ЧЕКА - ГПУ - НКВД. Все це далось в знаки нащадкам зруйнованої Січі Запорізької. Ріки сліз у незмірному горі, що його пережито, відчула Кубань. Страшно згадати й часи збройної боротьби Кубані за поновлення своїх козачих прав, проти навали до зубів озброєних білих і червоних єдинонеділимців 1917 — 1918 років, коли в нерівній боротьбі зі зброєю в руках упали смертю героїв відважні нащадки Січі Запорізької.

На певній віддалі від станиці видно курсні для пристановища господарів, що вижджають працювати на ниві: посіву зерноних культур, косовиці ба-

гаторічних трав, садження тютюну, м'яти, кормового (для домашньої рогатої худоби) й цукрового буряка і інш.

Курені являють із себе звичайний хутір з житловим приміщенням, стайні для тримання домашніх тварин: корів, коней, овець; клуні для скову посівного матеріалу і інш.

Під час жнив до куренів, наче пароплави в морі, пливуть комбайни, трактори, парові машини для обмолоту, віялки для очистки зерна і різний інший сільсько-господарський реманент.

Простір Кубані являє собою найбагатший край — колишня власність Кубанського війська — нащадків Січі Запорізької.

Колосальні плавні, площа яких дорівнює 200.000 десятин, розтяглись на десятки кілометрів завширшки і подекуди межують з ужбережжям Озівського моря, простягаючись до Тамані. Багаті риболовні вгіддя. Тисячі центнерів високоякісної солодководної риби виловлюється річно: тут і великі ікраїні севрюги, осятер, білуги. Безліч чабаків, тарані, оселедців, що заходять з Керченської затоки, хмари судаків, що прямують на нерест у квітні місяці у гирло ріки Кубань, утворюючи живу стінку, іноді понад метр завдовжки, припиняючи на декілька днів рух пароплавів.

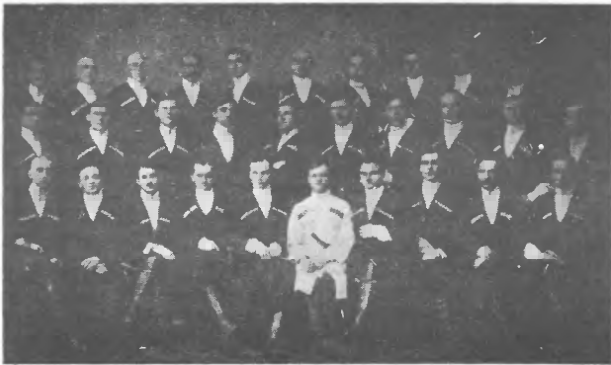
Вддовж річки Чорний Єрик простяглася довгою смугою станиця Черноериківська. Звідти лише човнами можливо добратись до Ачуєва, що лежить на півострові, в гирлі річки Протоки, з його малою кількістю населення, де було розташовано велике рибпромислове підприємство, з побудованим рибним заводом, де випродуковувалось тисячі центнерів риби: високоякісний балик, паюсна і зернис-

та ікра, в'ялений рибець і тараня, вуджені оселедці, тюлька і хамса та ін.

Рибпромислове підприємство також належало Кубанському військові. Простягаються ці промислові вгіддя від Озівського моря згору по ріках Протоки та Кубані кілометрів до ста завдовжки.

Проїжджаючи близько плавнів щораз підносяться й пролітають хмари диких качок, гусей, навіть дикі лебеді. Зрідка натрапляємо й на дикого кабана, що має притулок в густому «лісі» очерету.

Хор Кубанських козаків 1925 рік у кількості 25 хористів. Були в ньому і танцюристи.

САМОУПРАВЛІННЯ КОЗАЧОЇ СТАНИЦІ

Історично побутовим фундаментом козачого самоуправління була його низова клітина, що називалась Станиця.

До 1910 року на Кубані налічувалось 236 станиць, крім хуторів (щодо кількості дворів і населення хутір дорівнює нашому середньому селу). На хуторі поживалювалось життя навесні, під час посіву зернових культур, садження та полоття городини і баштанів, також ще у косовицю зелених кормів, сіна для годівлі домашньої худоби і, само собою, в часи жнив.

У станицях (та й на хуторах) провадилось виховання молоді в дусі багатовікових традицій. Станиця зберегла козачий фольклор: в пісні, переказах з глибокої старовини, козачі хороводи, танки, козачі військові вправи на конях (джигитування) тощо.

Кожна станиця була керована Станичним Збором — за демократичним принципом (станичний Парламент), до якого вибирався один козак на 10 дворів.

рік — доброго господаря, у віці 25 років, що закінчив 4-літній термін військової муштри.

Виконавчу владу очолював Станичний Отаман, що його обирали таємним голосуванням члени Станичного Збору, терміном на 3 роки. В допомогу Отаманові обирали 2-х помічників, 2-х писарів: один з них по муштровій, а другий — по господарській частині.

У користуванні станичними в'їздями всі козаки були різні між собою — від рядового козака до генерала вищої ранги включно. Всі одержували рівний пай земельної площі, володіли й використовували поле на свій погляд до нового переділу, оскільки вся земельна площа належала війську як громаді.

Кожний козак у віці 17 років одержував земельний наділ, користуючись ним до кінця свого життя. Тому серед козаків ніколи не було таких, щоби хтось з них — козаків — жив у нужді, кожний був забезпечений суспільною опікою.

1870 року термін військової служби для козаків було встановлено 15-ти річний; 5 років у першочергових полках, батальйонах і батереях, 5 років у військових частинах другої черги і 5 років — третьої черги, після чого переводились у запас.

Вищою адміністративною інстанцією над станицями був отаман Відділу, функції якого поширювалися на десятки станиць і хуторів.

Все військо кубанське було поділене на 7 відділів, на чолі кожного з них був генерал, призначений Наказним Отаманом.

Кубанське козацьке військо очолював Наказний Отаман, призначений царським урядом і не рідко він навіть не був козацького походження.

Взагалі структура управління на Кубані так будувалася за царських часів, щоб і слід зруйнованої Січі Запорізької змести до останку.

Хоч кожна станиця уявляла з себе нібито маленьку землеробно-військову республіку, самостійну в своєму внутрішньому житті, але з приспаною українською культурно-національною свідомістю, з високими урядовцями й офіцерськими чинами, настановленими царським урядом.

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ

Щойно розселившись на Кубані, козаки побудували церкви, вибирали зпоміж себе й відряджали для богословської науки і висвячення до Єпископів у місто Теодосію. Але невдовзі в церковно-релігійному житті почалися обмеження у висвяченні священників, бо Москва заборонила таку підготову і вибір священників, доручивши Ростовському, а згодом Ставропольському єпископам висвячувати для Кубані священників, насаджуючи виключно росіян. Не було на Кубані й Духовної семінарії.

Населенню заборонялось запрошувати священників без погодження з Кошем. То мешканці з навколишніх сіл, споконвіку шануючи все, що пов'язане із Січчю, охоче зверталися туди з клопотаннями прислати їм «запорозького священника».

1774 року парафіяни с. Котівки, яке було розташоване в межах «вольностей», в Орельській паланці клопотали перед Кошем, аби його керівництво надіслало священника до щойно збудованої церкви. Останній кошовий Війська Запорозького Петро Калнишевський рекомендував вихованця Січової школи Івана Висоту, написавши «презентального листа» київському митрополитові про ухвалення такого акту, і в травні 1775 року Висота був призначений туди «на всю парафію». То був чи не останній акт доти самостійного уряду Запорозького.

Московська церква на Кубані завжди була знаряддям московської зовнішньої і внутрішньої політики. Російська церква доби Петра I відіграла ще більшу політичну роль в державному будівництві, в приспанні національної свідомости поневолених Москвою народів для чимраз більшого зміцнення єдиної невідімної «матушки Руси». Найтяжче далось в знаки й залишило глибокі сліди в церковному житті Кубані, Тереку і Дону, коли згідно з наказом царського уряду було зліквідовано Козацьку Воронізьку Єпархію, відібрано 2 жіночі і 6 чоловічих, з багатою церковною утвар'ю, монастирів та підпорядковано їх Московському «Священному Синоду».

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗКВІТ КУБАНІ ПЕРЕД РЕВОЛЮЦІЄЮ

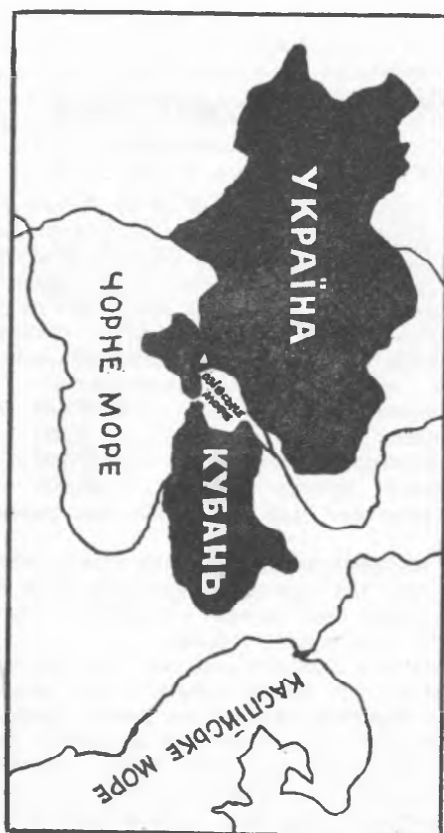
Життя нащадків Січі Запорізької на Кубано-Чорномор'ї швидко прийшло до його нормального розвитку. Сільсько - господарська культура стояла високо. Мережа господарств хутко розросталася. За статистичними даними, в роках 1911 - 1915 на Кубані нараховувалося 450.000 господарств. П'ятирічна продукція сільсько - господарських підприємств зернових і інтенсивних культур дорівнювали:

1. Зернових культур	3.700.000	тон
2. Олійних - соняшника	38.000	тон
3. Високоякісного тютюну	33.000	тон
4. Городніх культур	350.000	тон

Дуже розвинено було садівництво, виноградарство.

Щодо тваринництва (коні, рогата худоба, вівці) то припадало 180 голів на 100 душ, тоді як на 100 душ населення Росії (разом з Україною) приходилось 90 голів мішаної худоби.

Так само й з наявністю сільсько - господарського реманенту: тут Кубань займала перше місце в колишній Європейській Росії (за даними професора Огановського). Досить того, що на Кубані в 1910 році нараховувалось молотарок 3.700, тоді як на Україні, разом з 6-ма губерніями Росії було лише 2.700 молотарок. Крім того, Кубань мала найдо-

сконаліші сільсько-господарські збиральні машини, у тому числі комбайни.

Продукція соняшникової олії, саломасна і поташова промисловість займала поважне місце на Кубані. Так, у 1914 році випродуковано на Кубані 109.000 тон олії, з чого вивезено закордон 90%. Макуху (в кількості 84.000 тон орієнтовно) споживалось на Кубані. Майже 99% саломаса, випродукованого на 2-ох саломасних виробнях, експортувалось за кордон. З поташу, в кількості 41.160 тон, спродуковано до 40.700 тон мила.

В 1914 році функціонувало 10 алябастрових і 8 цементних виробень, 7994 різних промислових підприємств з обігом 36,484.881 рублів річно.

Близько Тамані добувається залізна руда, а поріччя Лаба знайдено золоті розсипи і срібно-оловяну руду. В горах багато дерева і мінералів. У районі Майкопа розроблено нафтові джерела, де добувається найкращої якості нафту.

Тут же навколо зеленіють садки, городи, весь простір навколо Майкопа уквітчаний різноманітними медоносними рослинами що являє собою добрий ґрунт високо продукційного промислового пащництва.

В торговельних підприємствах було zatrudнено 19.402 працівників, з них кубанських козаків 2.254 (Івасюк «Кубань» — Прага).

У розвитку торговельно-промислового життя Кубані головну роль відіграла Кубано-Чорноморська вільна кооперація, що допомогла індивідуальним козачим господарствам і Товариствам кредитом, прокатом сільсько-господарських машин, інструктажем щодо прогресивного господарювання.

Кооперативні заклади Кубані відіграли також ве-

лику роллю в будівництві залізничних шляхів, заснувавши 3 акційних Товариств і таким чином забезпечивши коштами побудову тих же шляхів; Чорноморсько - Кубанську (в тому залізничний шлях Куцівка — станиця Тимошівська) і далі до Новоросійська й Єйська, що були сполучені з морськими портами: на узбережжі Чорного моря — Туапсе і Озівського моря — Єйський порт; Армавір — Туапсе.

КУБАНЬ У БОРОТЬБІ ЗА СВОЇ ВОЛЬНОСТІ

Вже під кінець 1-ї Світової війни, ще на фронтах, застала кубанців революція.

В березні міс., 1917 року дочекались зречення трону династії Романових.

З вибухом революції проводирі Козачого Руху шукали шляхів до поновлення козачих привілеїв.

Українська боротьба на Кубані в роках 1917 - 1920 відбувалась в більших несприятливих умовах, ніж на інших землях українських, бо крім низької української свідомости в народних масах (з тих же саме причин, що й на Великій Україні), український визвольний рух на Кубані був сильно послаблений внутрішньою боротьбою кубанського населення, яке складалося з козаків — нащадків запорожців і не-козаків — «навгородніх», що були також української національности, але не були приписані до сільських (станичних) громад і не мали тих прав, що козаки. Українське населення Кубані — корінне і так зване «навгороднє» — дорівнювало 90% мешканців. Три чверті земельних вгідь Кубані були в руках козацького стану, а навгородні користалися лише арендованою в козаків земельною площею або були наймитами.

Ця нерівність маєткова й соціальна була підставою незгоди між козаками й «навгородніми» ще до революції 1917 року.

Жодних українських політичних партій перед вибухом революції на Кубані не було.

Така станова роз'єднаність кубанських українців мала негативні наслідки для українських визвольних змагань.

У квітні 1917 року, в столиці Катеринодарі відбувся Кубанський Крайовий з'їзд із представників усього населення Кубані, на якому обрано Крайову Раду і Крайовий Виконавчий Комітет, як вищу крайову владу на Кубані. Пізніше, в червні 1917 року, між козаками та «навгородніми» дійшло до конфлікту, бо козаки, в яких глибоко вкоренився ще здавна землевласницький інстинкт, не бажали поступитись земельними наділами на користь «навгородніх». У наслідок такої неомовлености «навгородні» вийшли з Крайової Ради, а козаки проголосили, що Кубанський Крайовий Виконавчий Комітет не існує і що владу на Кубані перебрати «Військова Рада» і «Військове Правительство». Трохи пізніше, на початку жовтня, проголошено Кубанську Крайову Раду, що утворила Кубанський Крайовий Уряд на чолі з Л. Л. Бичем, а на голову Військової Ради обрано Миколу Степановича Рябовола, свідомого українського патріота і діяча (козак станиці Дінської). Водночас Військова Рада ухвалила тимчасову Конституцію Кубані, згідно з якою обмежувалось представництво і участь «навгородніх» у виборах.

Така станова нерівність і ворожнеча українського козачого й цивільного населення Кубані, що ділились на «корінне» населення й «навгородніх» (між іншим козаки в сварці називали навгородніх «хамсел» себто — хамом сів), була безперечно на руку большевикам і допомогла їм повалити Крайову Кубанську Раду.

Л. Бич - перший прем'єр, політичний дороговказник Кубані.

На другій вересневій Сесії Кубанської Законодавчої Ради 1917 року, вітаючи делегацію від надніпрянської України, Голова Ради, Микола Степанович Рябовал виголосив високопатріотичну промову, в якій із запалом сказав наступне:

«Мачуха доля відірвала наших дідів Запорозжців від матірнього лона і закинула їх на Кубань. Більше 100 літ жили ми тут сиротами по степах, по плавнях, по горах без матірнього догляду . . . Царі робили все, щоб вибити з наших голів, з наших душ пам'ять про Україну й любов до Матері . . . (гучні голоси з місць: «не діждали б, не діждали б!»); Так! Це діждали б вони цього ніколи. Не діждали б, бо хоч наші душі царі понівечили, та не вбили. І ми, діти, руки на матір не підняли б . . . Та минула лиха година . . .

Прийшла воля і ми ожили. Ожили і, як вірні діти своєї матері, йдемо тим шляхом, який вказала вона, йдемо туди де зорять вже любов між людьми, де жде і нас ідейний союз вільних народів . . . (гучні оплески). Йдемо, і нас не звернуть на свої стежки ні центральні всяких проб, ні авантюристи всяких марок, ні спасителі від волі . . . Не звернуть, бо нам з ними не по дорозі».

Промова ця викликала надзвичайний ентузіазм — оплески без кінця й вигуки: слава, ура!

(З книги О. Болотенка «Козацтво і Україна» стор. 89 — цитовано з «Вісника Союзу Визволення України» 1917 р. стор. 48).

У січні, 1918 року Кубанська Крайова Рада оголошує Самостійну Кубанську Народну Республіку, а 12 березня 1918 року під тиском большевиків Кубанський крайовий Уряд залишає Катеринодар, але не надовго, бо 6 серпня 1918 року об'єднанням вій-

К. Я. Безкровний, член Уряду — Внутрішніх справ
ськом і протибольшевицькими повстанськими загонами большевицьку навалу було розгромлено і Кубанський Крайовий Уряд повернувся до Катеринодару.

Саме в той час царські генерали: Алексеев, Каледін, Денікін, Врангел кинулись на Кубань і повели непримиренну протиукраїнську політику.

Голова Крайового Кубанського Уряду Л. Л. Бич очолював тоді фінансово - економічну і торгово -

промислово галузь на Кубані як рівно ж харчову й постачалля.

В атмосфері денікіно - врангелівщини Л. Л. Бич, на сесії Кубанського Уряду 10 листопада 1918 року, як Голова Уряду, виступив з доповіддю, наскрізь просякненою бажанням Кубані порозумітися і скласти умову з Великою Україною для спільної посиленої боротьби з большевиками. Москвофіли намагались зірвати доповідь Л. Л. Бича, але славний український патріот — козак М. С. Рябовол спаралізував своїми дотсепними репліками групу опонентів на чолі з козаком — лінейцем Троценком.

Кубань, з її 3-х мільйоновим населенням, була відірвана від Великої України з причин значної віддалі. Не було контакту провідників Кубанської Крайової Ради з Українською Центральною Радою. Зате Уряд Павла Скоропадського скористався зі свого авторитету серед генералів Денікіна, Врангеля і запропонував Кубані допомогти їй зброєю й амуніцією (очевидно для армії тих же генералів, єдинонеделімців).

Очевидно, що гетьман Павло Скоропадський тоді ще не звільнився від почуття російського патріотизму.

З демісією Л. Л. Бича в грудні 1918 року утворився новий Кубанський Крайовий Уряд з Ф. Сушковим, денікінофілом на чолі.

Склад цього Уряду був такий: П. Сушков — Голова, Д. Скобцов - хліборобства, П. Каплін - справедливости, Н. Долгополов - здоров'я, К. Натирбов горяни, генерал М. Успенський - внутрішні справи, генерал В. Г. Науменко - військові справи, Скидан - освіта, інженер Подольський - шляхи, А Трушковський - фінанси, Верещанський - постачання

Тотріал - промисел. 5 членів були депутатами Крайової Ради, 8 — мали високу освіту, 3 — середню. Весь склад кабінету творили російські патріоти й прихильники Добрармії. Тому сподіватися від цього Кабінету користи для Кубані було безглуздя. Сушков і його Уряд правив Кубанню 5 місяців і накоїв багато лиха.

Найбагатшою, особливо хліборобськими продуктами, на той час була Кубань. За приблизними підрахунками в тонах однорічний збір врожаю був такий (за даними «Статист. - Економ. Отдела Торговлі и Промышленности», вип. 3, за сентябрь мес., 1919 года):

Пшениця — 422.400 тон, ячмінь — 366.400 тон, картопля — 33.600 тон, саломас — 4.800 тон, Бутерін — 320 тон, Поташ — 320 тон, вовна — 1.200 тон, макуха — 115.360 тон.

Цей Уряд не знайшов підтримки з боку більшості Законодавчої Ради.

Тому, в травні, 1919 року, поруч Законодавчої Ради, організовано новий уряд на чолі з козаком-автономістом П. Курганським, що складався з наступних міністерств:

1. Хліборобства
2. Фінансів
3. Праці
4. Освіти і здоров'я
5. Шляхів
6. Торгівлі і промисловости
7. Військових справ
8. Харчових справ

До уряду ввійшов Василь М. Іванис — міністер торгу і промисловости. Відразу було заборонено вивіз з Кубані товщу, пшениці й іншої харчової сировини без грошового покриття. Денікін намагався сво-

ім «наказом» здеморалізувати міністра Іваниса і Крайовий Уряд, але з цього нічого не вийшло, бо Іванис рішуче стояв на тому, щоб було припинено навантажування на чужоземні пароплави й транспортування награваного денікінською зграєю належного Кубані збіжжя і, не зважаючи на оголошену Денікіном блокаду, вивіз хліба без оплати припинено.

Василь Миколайович Іванис, ризикуючи своїм життям, вів непримиренну боротьбу проти свавілля єдиноділимців — білої добровольчої гвардії і большевицької зграї. Це був один із видатних, сміливих борців за відродження Кубані, як складової частини суверенної, Соборної України. Ще й досі з вуст кубанців не сходить ім'я Іваниса — останнього Отамана Кубанського Козачого Війська. Так, наприклад, козак станиці Анапської, Іван Григорович Павленко доводив (може й з жалем), що Іванис найбільше спричинився до розвалу Денікінських задумів.

(В. М. Іванис народився 4 квітня 1888 року в станиці Настасієвській, Темрюкського від.).

Під впливом В. М. Іваниса міністерство освіти запропонувало своїм низовим клітинам на Кубано-Чорномор'ї відкривати українські школи. Але, на жаль, знайшлося лише 6 учителів, підготованих для викладання дисциплін українською мовою.

На скликаному учительському з'їзді в Катринодарі дуже гостро полемізувалась справа конче потрібної підготовки учительського персоналу для шкіл з українською викладавочою мовою та про потребу українських підручників та шкільної посібної літератури та наочного приладдя.

В. М. Іванису. Прошу вас, як Голову Уряду на підставі арт. 51-го Кубанської Конституції, взяти на себе і зазначені обов'язки й отаманську відзнаку аж до обрання нового Отамана Надзвичайною Крайовою Радою. Шануючий Вас М. Букретов

КУБАНСЬКІ КОЗАКИ В ЗАПІЛЛІ

Безстрашний повстанець, сотник Василь Федорович РЯБОКІНЬ

Боротьба Кубанського війська з большевиками на Кубані закінчилась невдалою висадкою десанту з Криму в Приморсько - Ахтарську станицю 1 - го серпня 1920 року, під командою генерала Улогая. Але десант був малої кількості, а рушниць і боєприпасів для озброєння козаків, що до того десанту зголосилися, також бракувало. Отже десант зазнав невдачі.

Натомість широко розгалужена мережа повстанських загонів не припинила боротьби з окупантом, наводячи жах на советську ЧРЕЗВИЧАЙКУ, завданням якої було виявляти тих, хто в будьякій мірі був приналежний до визвольної кубанської армії, знуцаючись над мирним населенням Кубані.

Один із повстанських ватажків був безстрашний козак станиці Гривенської, сотник Рябокінь, віком до 30 років, що мав широку організацію повстанських загонів по всій Чорномор'ї. Своєю зовнішністю нагадував кавказького верховинця: високий, стрункий, худощавий, з одкритим сміливим обличчям . . . Найкращий стрілець і джигіт, взагалі являв із себе козака народженого для боротьби за вільну козацю долю. . . .

Здня большевицької окупації Кубані сотник В.

Ф. Рябокінь, як вояк визвольної Кубанської армії в боротьбі проти навали большевиків, зі своїм повстанським загonom розташувався в безкраїх плавнях, порослих комишом, заввишки до 2-х сажнів. Звідти повстанці в зручний час атакували станиці й місця розташування большевицьких військових груп, щоб помститися над тими, хто безжалісно знуцався над мирним населенням станиці.

Оперативний район повстанського загону Рябоконя протягом декількох років охоплював такий терен: станиця Гривенська, розташована на правому березі пойми річки Кубань, під назвою Протока, що впадає до Озівського моря, близько риболовного заводу Ачуєв. Пойма допливу Протока простяглася цілим своїм рукавом в плавнях між станицями Петровською, Полтавською, Староджерелійською, Новомиколаївською, Степною і Приморсько-Ахтарською.

В центрі цього району й розташована станиця Гривенська, за 30 кілометрів від берега Озівського моря. В північно - східному напрямку, на віддалі 7 км., лежить приналежний станиці Гривенській хутір Лебедівський, а нижче, в плавнях, хутори: Шпитівка, Волошівка й інші.

Поблизу станиці Гривенської діяв невеличкий повстанський загін (зформований з козаків станиці Полтавської) полковника Скакуна, що з ним був у контакті сотник В. Ф. Рябокінь.

В плавнях був розташований і діяв партизанський загін козака станиці Анапської Павленка (відважний вояк, що брав участь у рятуванні Саркамыш у 1-ій Світовій війні). Не поділившись тереном і сферою дій керованого ним партизанського загону, був забитий під час сварки з повстанцями сотника Рябоконя.

Всі заходи большевиків заарештувати Рябокonia, щоб позбутися очоленого ним партизанського загону, були марні.

І так, 7 років відважної боротьби партизанського загону В. Ф. Рябокonia проти свавілля большевицьких окупантів, не проходило большевикам безкарно .!

Восени 1925 року , після Покрови, Рябокiнь дізнався про те, що готується на нього засідка.

Не зважаючи на його велику обережність, на цей раз йому не пощастило.

За браком харчів у повстанців, В. Ф. Рябокiнь і козак Скорий взяли теля і повели в плавні. Під страхом розстрілу, чабан, що випасував рогату худобу, розповів большевицькій розвідці, в якому напрямку було уведено теля. Рано - вранці посилена, до зубів озброєна група чекістів натрапила на слід. На віддалі декількох кроків від куреня, по умові, коли кому стріляти, вбито 2 козаки, а декількох козаків було поранено. Сотника Рябокonia влучено пострілом в плечі і схоплено, а в середніх числах жовтня міс. 1925 року розстріляно в підвалі ГПУ, в м. Краснодарі.

ВБИВСТВО МИКОЛИ СТЕПАНОВИЧА РЯБОВОЛА

6 липня 1919 року Денікін скликав у Катеринодарі на нараду отаманів і голів урядів Дону, Кубані і Тереку, на якій доповідав про визнання з боку Добрармії Правителем Росії генерала Колчака.

Голова Кубанського Уряду Курганський і інші відповіли, що справа визнання Колчака Правителем Росії належить до компетенції Законодавчих Установ Країв.

М. С. Рябовол — Голова Кубаньских Рад

З цієї нагоди було скликано конференцію Дону, Кубані і Тереку на 13 червня 1919 року в Ростові, на Доні.

На відкритті конференції М. С. Рябовол у своєму виступі сказав: «Кубань не могла визнати большевиків і не може визнати й «Особое Совещаніє»* складене з осіб нам невідомих. Ми гадаємо, що треба негайно приступити до об'єднання державних формувань, які борються проти большевиків: Дону, Кубані, Тереку, України і всіх других, тому що тільки шляхом згоди цих Країн ми могли б утворити спільну владу».

По закінченню засідання біля 1-ї години вночі (14 червня, 1919 року) Микола Степанович Рябовол повернувся до готелю «Палас» на Таганрозькій проспекті, де він мешкав. Коли ввійшов в будинок і почав підноситися по сходах, ззаду пролунав револьверний постріл. Труп упав на сходи. Убийники зникли.

(О. Болотенко — Іванис В. М. — «Козацтво 1 Україна», стор. 61, 62 - 63).

* Примітка. Для цивільного Управління Денікін створив уряд під назвою «Особое Совещаніє», яке між іншим ставить завдання . . . відбудувати в ширшому державному масштабі великодержавну Росію в її попередніх межах».

Свідомий українець Рябовол, козак станиці Дінської, студент Київського Політехнічного Інституту. Гарячий патріот Кубані, що був одним із чоловік провідників протиденікінської і антипольовицької боротьби на Кубані.

Денікінська зграя і взагалі єдинонеділнці гадали, що вбивством Рябовола гарантують собі успіх у здійсненні їхніх паскудних планів «собиранія землі русскої».

ЗАМОРДОВАННЯ о. О. І. КАЛАБУХОВА

Поверненням до Катеринодару, з Парижу 12 членів паризької делегації на Мирову Конференцію, з наказу ген. Врангеля, члена делегації О. І. Калабухова було заарештовано разом з іншими членами Кубанської Ради. Але денікінська свора поставила Калабухова перед військово - польовий суд, що виніс вирок страти і повішення.

7 листопада вранці Кулабухова повісили на Кріпосній площі, в серці Кубанщини, в тому місці, де колись збиралася Рада Запорожців, біля могил забитих білими москалями — М. Рябовола та червоними — Бардіжів. П'яна рука Покровського з генеральськими пагонами, начепленими йому отаманом Філімоновим, послала на шибеницю вільного кубанського козака. Жертвою на цей раз став лінець, який до цього був священиком і сану не зрікся. І треба також дивуватися, що ні один із священиків У Катеринодарі не виявив співчуття в такій страшній долі о. Олексія. 7-ме листопада страшною даєю, другою для Кубанщини, яка блискавично прискорила падіння «диктатора» Денікіна.

Козаки і все населення Кубані, що вороже ставилися до Добрармії були обурені над розправою Кулабухова, «лінейця», але українця до того ще й священика. Чорноморці розуміли й відчули весь жах страшного глуму над козаками.

Виконавши цей страшний вирок над Кулабуховим, лишили його висіти 2 дні, заборонили поховати, а тіло викинули в кучу сміття.

Член паризької делегації О. І. Калабухов

ОСВІТА УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНО - НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ НА КУБАНІ

За статистичними даними 1-го шкільного перепису в 1911 році Кубань посіла перше місце щодо кількості шкіл, дітей шкільного віку і ступеня грамотності населення. Цьому сприяв високий добробут населення, дешеве утримання шкіл.

На 1 січня 1919 року кількість шкіл, учнів і викладачів характеризується наступним

1. Початкових шкіл 1113, учнів 138.228, викладачів 3025.

2. Вищих початкових шкіл на 1 січня 1918 року — 180, учнів 15.778, викладачів — 1055.

3. Середніх шкіл 151, учнів — 1.510

4. Професійних шкіл 124, викладачів — 409. Учительський інститут при 42-х студентах, професорів — 11.

5. Вищих учбових закладів: Кубанський Політехнічний Інститут, з факультетами: економічний, інженерно - будівельний, електро - механічний, хімічний і сільсько - господарський. Студентів 2.665, професорів — 30, доцентів — 7 і асистентів — 28.

6. Музичних шкіл — 2: консерваторії — фільгармонії і «Русского Музыкального Т-ва».

В році 1920, не зважаючи на складну політичну ситуацію, освіта на Кубані швидко прогресувала, щодо збільшення кількості шкіл, зокрема:

а) початкових шкіл 1600, на 1 / I - 1919 р. 1131.

б) вищих початкових 240, на 1/I - 1919 р. 180

При наявності 11 козачих кінських полків, 4-х гірських і польових батерей на Кубані навіть не дозволено мати власної військової школи, в той час, як Дін мав Кадетський Корпус. Українська молодь Кубані мусіла виїздити за межі Північно - Кавказького Краю: Оренбург, Єлисаветград, Чугуїв, Тифліс — щоб мати військову освіту.

Не зважаючи на те, що Кубань являла з себе найбагатшу сільсько - господарську область з переважною кількістю українських козаків - хліборобів, на Кубані не було сільсько - господарської школи.

При наявності 3.000.000 православних, на Кубані не було окремої єпархії, і лише за 2 роки до революції царський «Священний Синод» надіслав на Кубань «вікар» архирея (очевидно з метою посиленої русифікації української козачої Кубані).

Приспане культурно - національне життя української Кубані з початком Української Національної Революції 1917 р., стало відроджуватись. Станиціс і хуторське населення середущої Кубані розмовляє українською мовою, лише незначні діалектні відмінни та деякі впливи мов сусідніх прикавказьких племен (черкесів, чеченців і інш.) відрізняють її від розмовної мови Придніпрянської України. Російську мову заносила на Кубань молодь, що поверталась до рідних станиць після відбуття обов'язкової військової муштри в царському війську.

В 1917 - 1918 роках в деяких станичних школах викладалась українська мова, в тому числі й у колишній військовій гімназії в станиці Полтавській, перетвореній на Кубанський Педагогічний технікум в 1922 - 1923 р. заходом Голови Педагогічної Ради, Директора Педтехнікуму, відомого українського патріота і політичного діяча М. Міхновського.

В місті Майкоп засновано в 1920 році українську

гімназію, ім. Михайла Юр. Панченка, з ініціативи й наполегливою працею якого й заіснувала та середня школа.

Не зважаючи на дуже складну політичну ситуацію на Кубані, як гриби після дощу виростили українські школи.

За часів Української Центральної Ради, з розпорядження Генерального Секретаріату Освіти, на Кубань надсилалась література з красного письменства з прози й поезії, зокрема: Кащенко — «В запалі до боротьби», «Славні побратими», «Борці за правду», Глібів - байки, Грицька Коваленка - декляматор «Досвітні Огні», Квітки Основ'яненка — «Шельменко денщик» і Шельменко «Волосний писар», Котляревського — «Енеїда», Т. Г. Шевченка — «Кобзар» (з білими плямами в наслідок цензурного перегляду), Миколи Вороного — поезії, Т. Чупринки — поезії, О. Олеса (Кандиби) — Збірка поезій, видано в 1909 році, меценат Ол. Фед. Степаненко. Обидва — студенти Харківського Ветеринарного Інституту) і інш. Драматичні твори, головню побутово - історичні, займали чимале місце в загальній номенклатурі книжок у хатах читальних, зокрема п'єса на 3 дії «Чорноморський побут» Я. Г. Кухаренка (друковано на склографі).

Все це були дореволюційні видання кийських книговидавництв: «Вернигора», «Криниця», «Час», «Слово», харківського кооперативного книговидавництва — «Рух» та Видавничого Бюро Полтавського Губерніального Земства що, поруч з художньою літературою, видавало децю в педагогічній літературі, читанку «Ясне Сонечко» (упорядкувала Мірза-Авака'янц філолог) і, крім того, букварі.

З числа періодичної літератури в Хатах-читальних можна було читати щоденні газети, як: «Ра-

да» (згодом із зміненою назвою «Нова Рада» — головний редактор А. Ніковський, вид. журналіст і критик; «Народня Воля» — редактор М. М. Ковалевський, згодом Ільченко при секретареві Ісаакові Пугач (забитий Муравйовською бандою) і Клим Поліщук — письменник; голова В-ва Ол. Панченко; «Робітничя Газета» — гол. редактор В. Винниченко, відомий письменник; «Відродження» — гол. редактор — Петро Певний; Гумористичний журнал «ГЕДЗЬ» та інші.

ТЕАТРАЛЬНЕ, ХОРОВЕ І МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Майже в кожній станиці утворювалися гуртки: драматичні, хорові і музичні. Репертуар драматичних гуртків складався виключно з українських історично - побутових п'єс: «Назар Стодоля», «Степаний гість», «Сто тисяч», «Наталка Полтавка», «Останні гулі», «Запорожець за Дунаєм» і інші.

Вряди - годи навідувалися на Кубань мандрівні театральні групи, як: Давиденка, Лимаренка, Хмари. Ці гастролі були рідким явищем і, хоч і проходили вистави в переповненій глядачами залі, кошти подорожі і транспортування декорацій, приміщення житлові для акторів та театральна зала вносили велику суму витрат і авторам майже нічого не лишалося на життя.

Але, все ж, такі гастролі Т-ва українських акторів на Кубань мали культурно - національне виховне значення для козачого й цивільного населення Кубані.

Відрадним явищем було те, що з доручення Міністерства Освіти Української Центральної Ради І. Стешенка, в 1917 році на Кубань було відряджено капелю, що складалася з 20-ти бандуристів, пропагуючи ідею злучення Кубані з Українською Народною Республікою. З великим захопленням, 'із слізьми на очах, станичники слухали виконувану капелею бандуристів хорову пісню:

«Зібралися всі бурлаки
До рідної хати,
Тут нам мило, тут нам любо
З журби заспівали . . .

Катерино, вража бабо,
Що ти наробила !
Степ широкий, край веселий
Та й заналастила . . . »

На Кубані гастролювали й поодинокі бандуристи, як шпр., Гайдамака, що також мав великий успіх.

Із місцевих бандуристів слід згадати й таких, як ось, козак Ємець та козак станиці Пашівської Діброва і його донька, що часто брали участь в концертах у Краснодарському клубі «НАЦМЕН», виконуючи в дуєті і сольо думи про запорізького кошового Костя Гордієнка, думи про Ничая та інші.

Великий знавець бандури, Гнат Хоткевич, що упорядкував підручника гри на бандурі, час-від-часу виїздив на Кубань, популяризуючи серед козаків гру а бандурі. Гнат Хоткевич реконструював бандуру, збільшивши її діапазон.

В липці, 1926 року, до Краснодару завітала хорова державна капеля УСРС «Думка», за диригуванням Нестора Теофілевича Городовенка, Концерт капелі відбувся в залі кінематографа, на Красній вулиці. Це була велика несподіванка для Краснодару. Привітав «Думку» і її талановитого, видатного диригента Н. Т. Городовенка представник Обл. Від. Освіти, інспектор «НАЦМЕН» О. Коблянський.

Високомистецьке виконання творів українських композиторів: М. Лисенка — «Ой нема, нема», К. Стеценка — «Хмари», «Усе жило, усе цвіло», твори Леонтовича, Ревуцького і інші. Довготривалі оплески примусили виконати пісню «Закувала та сива зозуля» . . . після чого аудиторія виявила своє естетичне задоволення оплесками, що перемежували з овацією.

Концертував на Кубані й мішаний хор диригента Давидовського з Ростова, на Доні.

УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО НА КУБАНІ

Яків Герасимович Кухаренко

Народився Я. Г. Кухаренко в 1799 році, в Катеринодарі. Вчився у військової гімназії. 1817 року вступив на військову службу до Чорноморського козацького війська. 1825 року, як військовий старшина, змушений брати участь у походах проти абадзехів, а року 1830 — декілька разів проти черкесів.

Я. Г. Кухаренка знали на Кубані як Чорноморського Отамана в чині генерала, але мало хто знав про те, що він був не лише сміливим воюючим і досвідченим адміністратором, але й українським письменником.

Почав писати Кухаренко 1835 року з життя кубанців XVIII сторіччя — «Чорноморський побит».

Перший твір Я. Г. Кухаренка «Чорноморський побит» було вміщено в українському журналі «Основа» в Петербурзі. 1870 року Михайло Старицький і Микола Лисенко перетворили в оперету «Чорноморці». На Кубані, в м. Краснодарі було видано на склостилі п'єсу на 3 дії «Чорноморський побит» Кухаренка, що потрапила й до Кубано - Чорноморського Від. Д. В. У.

Інші Кухаренкові твори, як: повісті «Пластуни», «Вороний кінь» (що були також вміщені на сторінках журалу «Основа»), «Вівці і чабани Чорноморії» (з життя Кубанців), поема «Харко, Запорізький Кошовий», цю поему написав Я. Г. Кухаренко під псевдонімом «Яків Мішковський».

Я. Г. Кухаренко. 1799 — 1862.

В 1862 році в журналі «Основа» було видруковано «Чабанський словник» з поясненням деяких термінів, прийнятих у чорноморських чабанів, та статистичний «довідник» — «Свідок скільки в Чорноморії худоби, скільки земель і народу козацького роду».

Року 1840-го Я. Г. Кухаренко познайомився і мав дружні зв'язки з Т. Г. Шевченком, листувались до кінця життя Шевченка.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
В РОЦІ ВИХОДУ В СВІТ ПЕРШОГО «КОБЗАРА».
Автопортрет 1840 р.

1858 року Т. Г. Шевченко, в листі до Я. Г. Кухаренка писав, що мав він намір побувати на Кубані. — Тоді він писав: — «Лігом, якщо не пустять у Пітер (Петербург — О. П.) то чкурну в Харків, а із Харкова, як Бог допоможе, то і на Чорноморію. Я до неї коли небудь, а таки доберуся до тієї Чорноморії».

Але так йому й не пощастило там побувати і побачити «наших потомків, котрі два віки різались з ляхами, а третій — з черкесами», як писав Я. Г. Кухаренко в своєму листі від 25 травня, 1845 року.

В 1861 році Я. Г. Кухаренко перебував в Петербурзі і нав'язав зв'язки з істориком Костомаровим, Артемовським і іншими видатними членами Української Громади, що дуже цікавилися життям чорноморців на Кубані і Кухаренко розповів їм багато захоплюючого.

Листування Я. Г. Кухаренка з Т. Г. Шевченком переховував до 1930 року генерал Петро Іванович Кокуцько, глибоко переконаний, бездоганно чесний українець, нащадок запорожців.

Одержав генерал П. І. Кокуцько листування від одного з нащадків Я. Г. Кухаренка. В наявності було всього 13 листів Т. Г. Шевченка і 1 — Кухаренка (напевно копія листа).

По смерті генерала П. І. Кокуцька листування Я. Г. Кухаренка з Т. Г. Шевченком переховувалося у П. І. Курганського, а по смерті Курганського в Югославії, з закінченням 2-ї Світової війни було передано до Історичного Музею, що ним опікувався генерал Вячеслав Григорович Науменко.

В 1861 році Я. Г. Кухаренка було призначено Отаманом Чорноморського війська. Тим часом, Кухаренко, як письменник і український патріот, не зважаючи на його високий військовий ранг, був на пі-

дозрінні у царського уряду, ніби поширював думки «весьма опасние для единства і мирного благоденствия Росії».

Наприкінці вересня 1862 року, Я. Г. Кухаренко довідався про це, бо його було викликано до Командування Кубанського війська в Ставрополі в справах ... Я. Г. Кухаренко вирушив до Ставрополя 2 жовтня. Щойно проїхав він (Кухаренко) станицю Казанську, на нього напала група абадзехів. Тяжко ранений Я. Г. Кухаренко потрапив у полон і там, за кілька днів помер. Козака і фурмана відразу було забито.

(Письменник Омельченко написав і видав у Празі, Чехословаччина — працю на тему — «Наказний Отаман Я. Кухаренко»).

2. Мова (Лиманський — псевдонім) письменник. Написав: «Козачий кістяк» — поема; «Козаче гніздо» (перехід від військового до хлібороба).

3. Півень — поет і письменник. Писав українською мовою.

4. Іван Луценко — поет, письменник, журналіст. Член спілки селянських письменників «ПЛУТ». Збірку поезій видало в 1927 році Держ. В-во України.

5. Литовченко — поет, науковець.

6. Никифір Щербина — поет, член асоціації письменників С І М .

Голова Делегації по збереженню Кубанських
Військових Регалій генерального штабу
ген.-лейтенант Петро Іванович Кокунько,
колишній отаман Єйського відділу.

РОЗКВІТ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНО- ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ НА КУБАНІ

З утворенням Відділу «НАЦМЕН» при Обласному Відділі Народної Освіти в Краснодарі, праця української секції 1924 року хутко розгорталась. Інспектор Відділу «НАЦМЕН» Коблянський разом зі своїм колегою, інспектором Козюпою заходилися добирати учительські кадри для початкових і середніх шкіл, професури для вищих учбових закладів Кубано - Чорноморської області, включившись в працю стихійно відроджуваного українського культурно - національного життя Кубані.

Інспектор Коблянський (працьовита, але не рішуча людина) був не мало вражений тим, що Державне В-во України, з доручення НКО береться за книго постачання Кубані. Це й було поштовхом до чимраз більшого поживавлення українізації шкіл.

І так, потреба в українській шкільній літературі і підручниках була частково задоволена: шкільні бібліотеки поповнювалися методичною літературою та научним приладдям.

Але для задоволення попиту в художній літературі, зокрєма драматичної літератури для театральних аматорських гуртків, криза тривала ще довго, бо тиражі урізувались НКО в процесі розгляду й затвердження видавничих планів ДВУ.

В той же час, соціально - економічну літературу друковано в сотисячних тиражах, через це вона залежувалась у книжковій коморі і на полицях кни-

гарень, бо попиту на цю літературу майже не було, за винятком індивідуальних читачів, що студіювали марксизм - лєнінізм в гуртках і школах політграмоти.

Та й дійсно треба сказати, скільки непотрібних томів було упорядковано теоретиками марксизму — головнo Лєніном і Троцьким, щоб понівечити людей, щент зруйнувати сільське господарство, промисловість і взагалі економіку та приректи людність на злидні й голод.

Причиною малого зацікавлення козачого населення в пропагандивній книжці було ще й те, що Кубань взагалі являла з себе до революції «своєрідну військову козачу республіку».

Кубано - Чорноморська Обласна Філія Держ. В-ва України, з розгалуженою мережею своїх агентств: м. Новоросійськ (керівник п. Рибак); Ростов, Дін — міська книгарня — Л. Левін; м. Майкоп, 2 кіоски в м. Краснодарі (козак Перельот, член української секції клубу «НАЦМЕН»), кіоск в м. Армавір; станиці: Полтавська, Кримська, Славянська, Тимошівська, Кушівка поширювала Книговиданичу продукцію ДВУ, Книгоспілки, Руху, Сяйво.

В Краснодарі, з ініціативи письменника Гадзінського утворилась Філія Спілки Українських Письменників РСФСР, що обслуговувала за межні східньо - українські землі «Село і Місто» (СіМ), з центром у Москві, на чолі з Костем Буревієм.

Управа Кубанського СіМ-у складалася з таких письменників і журналістів: Міненко (Дорожній), поет Н. Щербина, Олесь Панченко.

З року-в-рік попит на українську літературу на Кубані збільшувався. Але з причин високої ціни на книжку, треба було шукати засобів наблизити до читача — станичника українське слово бо, фак-

тично на Кубань раніш не доходила українська книжка. Тому Правління ДВУ погодилось видати в українській мові брошуру «Хемія в майбутній війні» (переклад з російської мови Тетяни Погорілої) в кількості 300.000 прим. по 1 коп. за примірник. Ця популярна брошура знайшла свого читача, бо розійшлася протягом короткого часу.

Це й був стимул до чимраз більшого попиту української дешевої масової книжки взагалі.

Так само й з періодичною літературою.

На учительському з'їзді в Краснодарі, що відбувся в липні 1925 року було передплачено учителями для шкіл з українською мовою 500 прим. газети «ВІСТІ ВУЦВК» та 350 прим. «Селянська Правда» на сторінках яких майже щотижня містили свої фейлетони: Антоша Ко, Кость Котро, Остап Вишня, Юхим Гедзь та інші твори прозові і віршовані — молоді українські письменники. Крім того, школи передплачували журнал «Радянська Освіта» і літ.-мистецький журнал, місячник «Черволий Шлях».

З закінченням з'їзду, учительство в повному його складі рушило до будинку Обл. К-ту компартії щоби засвідчити свої «симпатії» Комітетові. В палких словах виголосив привітання професор Педагогічного Інституту Баклаженко і Керівник Укр. Секції Крайового К-ту Ком. партії, Фед. Чапала, але провід Краснодарського К-ту партії не вийшов назовні, щоб відповісти делегатам з'їзду привітання.

УКРАЇНІЗАЦІЯ ВИЩИХ УЧБОВИХ ЗАКЛАДІВ НА КУБАНІ

Восени 1924 року з Москви прибув до Краснодару інспектор Наркомосу Давидов з метою перевірки українізації шкіл на Кубані. На ширшій нараді з представників: інсп. «Нацмен» Північно-Кавказького Крайового Від. Нар. Освіти, від Крайового К-ту компартії Фед. Чапала, інспектор Краснодарського Обл. Від. Нар. Освіти Коблянського і Козюпи, учителів шкіл і інспекторів станичних Від. Наросвіти, зокрема інспектор станиці Канівської Менжеги на чолі з інспектором Давидовим було ухвалено заснувати Український Відділ при Краснодарському Пед-Інституті.

Треба віддати належне проф. М. Садиленкові за його настирливі заходи якнайшвидше здійснити ухвалу наради і постанови студентських загальних зборів. Про це особливо подбали активні студенти: Губа, Лабунець, Хоружій, Півень, Шавлач та інші. У серпні 1925 року надзвичайно врочисто відкрито Український Відділ Педагогічного Інституту.

На відкритті з великим захопленням вітали цю небуденну подію: Інспектор Обл. Від. Наросвіти Коблянський, від Краснодарського Обл. Партийного К-ту (не пам'ятаю прізвища), представник П.-Кав. Крайового Комітету, Федір Чапала і професура: Баклаженко, Доброскок, Гребінник. З доруєнбано - Чорноморського Обл. Відділу Олесь Панченко, виголосив стисле вітання такого змісту:

«Маю щасливу нагоду з доручення Держ. Вид. України вітати гостей, професуру і студентів, засновників Українського Педагогічного Інституту в Краснодарі, на Кубані — серці нашої історичної національної минувшини.

Бажаю молоді цього Інституту сили і гарту, щоб досягти знання високої школи і передати їх згодом своїй зміні!»

На устаткування кабінетів і придбання наукової літератури й на видання журналу «Новим Шляхом» було асигновано 10.000 рублів.

Український Відділ Педінституту був відкритий відразу з 1-го і 2-го курсів. На 1-й курс приймали студентів, що закінчили Педагогічний технікум в станиці Полтавській — без іспитів, а на 2-й курс треба було скласти іспит і розраховано лише на 30 студентів.

В наступному ж, 1926 учбовому році, ще 10 вакансій на природничий і математичний факультети, зобов'язавши студентів цих факультетів простудіювати курс української мови і літератури.

На ректора було призначено професора М. Садиленка, одного із ініціаторів заснування Українського Педінституту в Краснодарі.

Перший рік було дуже тяжко з кадрами викладачів і лише на 2-й рік пощастило підібрати професорський персонал повністю, а саме: прибув із Києва професор Шаля (закінчив університет у Петербурзі), професор Горєцький. Згодом з Києва прибув ще професор Ненадкевич (закінчив Варшавський університет); Рахінський — член Комісії українського правопису; початкуючий науковець, поет Литовченко; професор Іваненко (закінчив Духовну Академію) і, нарешті, Юрій Михайлович Пилипейко (закінчив Харківський університет). Крім

того, професор М. Садиленко закликав на додаткові курси професорів Рос. Педінституту: проф. Клочкова (колишній професор Харківського університету, доктор історичних наук), магістранта істор. наук Захарова, професора Західноєвропейської літератури Єгорова.

Професори Рос. Педінституту були зацікавлені в додатковому заробітку і захищали Український відділ як свій. Це зразу ж поставило Український Відділ нарівні з Російським Відділом Педінституту.

Отже, справа підготовки учительських кадрів для шкіл Кубані була поставлена на всю широчінь!

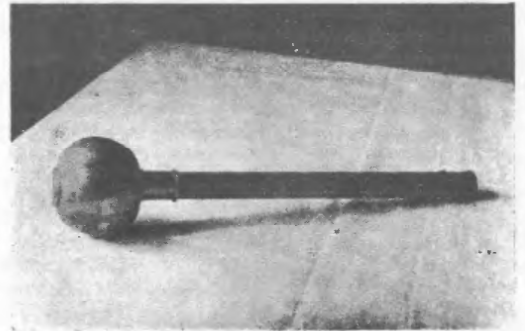
Вслід за цим, в 1926 році було засновано при медичному і кооперативному технікумах Українські Відділи та відкрито РОБФАК. Директор РОБФАК-у — козак станиці Слав'янської, член компартії, ЛЮЛА. Організувались курси Українознавства в окремих групах партійних працівників. Лекції з Українознавства читав проф. М. Садиленко.

Крім того, на Кубані організовано загальні курси українознавства: 1) в станиці Полтавській, 2) у Краснодарі; викладали професори Баклаженко та Коблянський.

Українізація початкових, середніх і вищих шкіл, хат - читалень, клубів НАЦМЕН, періодичних видань і книжок на Кубані набула широких розмірів, не передбачаючи нічого лихого в перспективі. Тим часом пізніше, її діячам судилося потрапити за ґрати ГПУ - НКВД, на каторжні роботи в концтаборах або скласти свої голови в розправі над ними кривожадних катів.

Наукова й журналістична діяльність професора М. Садиленка була широка і різноманітна; ось неповний перелік його праць: в журналі «Новий Шлях» надрукована розвідка: «Культурні зв'язки

України з Кубанню» і «Аналіза поеми Кухаренка» (Ізвестія Кубанського Педагогічного Інститута)), «Консерватизм мови кубанців» (Общество любителей изучения Кубанского Края - ОЛІКО), «Культ Шевченка на Кубані», «Шевченківський Збірник» Харків - Полтава 1933 (надруковано під час заслання професора М. Садиленко

Булава Кубанського Військового Отамана

Отаман Кубанського Війська і Кубанського Краю ген. штабу генерал-майор М. А. Букретов 1919 року передав отаманську булаву останньому отаманові Кубанського Козачого Війська В. М. Іванису.

УКРАЇНЬКА ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА И КНИГОВИДАНИЦТВО НА КУБАНІ (1917 — 1929 роки)

На початку Української Національної революції 1917 року, заходом Товариства «ПРОСВІТА» в м. Новоросійську вийшло друком декілька чисел газети «Чорноморець». На головного редактора газети було закликано письменника Олесь Досвітний, що на той час зупинився на тимчасовий побут на Кубані, прямуючи з Канади в Україну.

Незабаром Олесь Досвітний залишає Новоросійськ переїздить до Полтави, а звідти до Харкова, де й поринув у працю як письменник - прозаїк. Наляжав до літературної організації «ГАРГ», згодом до «ВАПЛІТЕ».

З утворенням Кубанської Ради виходило друком декілька офіційних органів влади, російською і українською мовою, з них «Кубанские Областные Ведомости», згодом перетворилася в велику щоденну газету «Вольная Кубань», що була виразником поглядів місцевої влади і, водночас, збірником наказів і розпоряджень та освітлення діяльності Кубанського Уряду. Друга газета «Кубанський Край», мінjala свій політичний напрямок в залежності від політичної ситуації на Кубані.

Невдалою висадкою десанту кубанських військових частин в Приморську - Ахтарську станицю 1-го серпня 1920 року закінчилась визвольна боротьба більшовицькою навалою, на Кубано - Чорномор'ї.

В м. Краснодарі наприкінці 1920 року почала виходити газета «Красное знамя» — орган ком. партії Сою Союзу.

В червні 1924 року я мав нагоду завітати до ре-

редакції «Красное Знамя». В числі співробітників редакції мав я велику приємність зустріти й повнайти з корінним козаком, і щирим нащадком Січі Запорізької, представником кубанської новітньої культурної еліти, Іваном Луценком — поетом, письменником і журналістом, секретарем редакції газети «Красное Знамя». Це було виняткове, на довгу мету знайомство.

Дуже приємне враження справив на мене й відповідальний редактор газети «Красное Знамя» Базарник, лояльний щодо наших прагнень мати свою, українську періодичну пресу на Кубані.

В наслідок коротких ділових перемов з відповідальним редактором Базарником і секретарем газ. «Красное Знамя» Іваном Луценком про стан українізації шкіл і політосвітніх закладів на Кубано-Чорномор'ї та про питому вагу української нацменшости в загальній кількості населення Північно-Кавказького Краю, головне на терені Кубано-Чорноморської Области. На цю тему мою статтю в українській мові радо було використано без жодних змін на сторінках «Красного Знамені». Час-від-часу містились мої короткі дописи в українській мові, де показано було як зростала мережа українських шкіл, також попит на українську книжку. Нарешті, на початку 1925 року, з нагоди відзначення 5-тиріччя з дня появи газети «Красное Знамя» довелося привітати редакцію, працівників видавництва і складачів з ювілейним святом, висловивши подяку за вміщення статей в українській мові, що популяризували ідею пробудження й підвищення національної свідомости «нацменшости» на Кубані. В такий спосіб поставили місцевих більшовицьких провідирів перед фактом потреби видання української періодичної преси.

Не довго довелося переконувати редактора Базарника, щоб він добився санкції Краснодарського Обл. К-ту КПСС українізувати додаток до щоденної газети «Красное Знамя», тижневик «Советський Станичник», з перекладеною назвою на українську мову — «Радянський Станичник». На редактора цього тижневика було призначено поета Івана Луценка.

В 1927 - 1928 році, заходом секретаря Української Секції Нацмен при Північно-Кавказькому Крайовому К-ті КПСС Федора Чапала вийшов друком український тижневик «Червоний Прапор» в м. Ростов, Дін. Відповідальний редактор Ф. Чапала (псевдонім Вишневецький), секретар — фактичний редактор — Олесь Панченко, випусковим і коректором — Тетяна Погоріла.

Внедовзі політична ситуація на обрії кардинально змінилась. На керівника Кубано-Чорноморського Відділу ДВУ призначено члена КПСС, козака станиці Слав'янської, Павлюка, замість не партійного Ол. Панченка. Так само й редакційний апарат «Червоного Прапора», зі змісною назвою «Червона Газета» складалася з таких співробітників (при тому ж таки відп. редакторові Ф. Чапалові): секретар Добровольський (автор роману «Залізний Кінь»), літературним редактором, коректором і випусковим — Іван Луценко (корінний кубанський козак).

«Червону Газету» передплачували всі українські школи, хати читальні, клуби «нацмен», також були індивідуальні передплатники та кольпортаж книготорговельних кіосків, що продавали в роздріб і періодичну пресу. Обмінювалися також з місцевими періодичними виданнями і закордонними: «Канадійський Фармер», що перший привітав редакцію газети «Червоний Прапор» з нагоди випуску

його першого числа; «Робітниця» (Канада), «Українські Вісті» і «Америка» — Нью Йорк.

«Червона Газета» дійсно була слабенька, бо не було звідки черпати доброго матеріалу.

Ростовська Радіостанція час-від-часу надавала редакції «Червоний Прапор» авдіції. Транслявалися матеріяли, що ілюстрували наслідки українізації шкіл на Кубані та про потребу видання підручників з краєзнавчим матеріалом (Федір Чапала). Передавався огляд всесвітніх політичних подій (в бажаному, звичайно, для можновладців дусі). На закінчення авдіцій читались фейлетони Остапа Вишні Антоші Ко (Анатоль Гак), нариси з життя Полісся Кліма Поліщука. Диктори — Федір Чапала і Олександр Панченко.

Зливу листів одержувала редакція «Червоного Прапора» від слухачів українських передач з проханням і надалі читати світові події, якими найбільше цікавилися воївничі кубанські козаки.

З ініціативи Кубано - Чорноморського Об'єднання сільсько - госп. кооперативів в Краснодарі було засновано книговидавництво «Буревістник», функції якого полягали у виданні довідників, фахової літератури в галузі сільського господарства і дещо з художньої літератури російською мовою. Адміністративно - господарські справи цього Видавництва очолював член Правління Об'єднання, Нечаєв, що був противником українського культурно - національного руху на Кубані. Видавництво мало книгарню, керівник якої Дем'янчук, свідомий українець, сприяв поширенню української літератури, і кінець-кінця потрапив на Соловки терміном на 5 років. В тій книгарні працював Кочаровський, який не дуже охоче поширював українську книжку.

Незабаром, в 1928 році, Видавництво «Буревіст-

ник» перетворено в Північно - Кавказьке Крайове Книговидавництво «Севкрайіздат», що розмістилося в м. Ростов, Дін, на Садовій вул. Видавництво мало й власну друкарню.

Заходом керівника Української Секції Крайово Комітету КПСС, Федора Чапала, «Севкрайіздат» утворив Українську Секцію, що заглянула видання української літератури, з наголосом на підручники для середніх і вищих учбових закладів.

І так, за договором з групою професорів (Шал, Горещкий) було упорядковано читанки для молодших і середніх шкіл з незначними діалектними відмінностями і краєзнавчим матеріалом Кубано - Чорномор'я.

Наступним виданням, запланованим «Севкрайіздатом», були дві науково - популярні книжки Олександра Панченка: «Охороняймо річки, ставки та озера» і «Піонер на дозвіллі» (рецензент Федір Чапала). На вимогу рецензента ці 2 книжки було упорядковано за принципом «виробничого процесу» (Така була тоді мода).

Крім того «Севкрайіздат» мав усвоєму видавничому пляні «Української Секції» видати твори письменника Добровольського і поезії Івана Луценка та інших авторів.

Проектувалося, звичайно, в недалекій перспективі значно більше розширити видавничі пляни Української Секції «Севкрайіздату», як вже на початку 1930 р. політична ситуація на українському обрії цілком змінилася; повіяло з Москви новою найжакливішою хвилею терору. Почалися виклики, а то й з дому вночі забирали на допити до слідчих НКВД діячів культури, професорів і учителів вищих і середніх учбових закладів, вигадуючи до чого причепитись і що кому інкримінувати.

ОСТАТОЧНИЙ РОЗГРОМ СПРАВЖНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА КУБАН.

1932 року мусіла припинити свою діяльність Українська Секція «Севкрайздата». Видавництва газет «Червоний Прапор» і «Радянський Станічник» ліквідовані. Краснодарська Філія ДВУ з підлеглими їй представництвами на Кубані й на північному Кавказі припинили поширення української літератури і періодичних видань.

Всі українські школи, культурно - освітні українські установи на Кубані ліквідовані. На дверях клубу «Нацмен» повісили замки. В багатьох станицях виносили з клубів і хат - читалень українську літературу на вулицю і палили її вдень на дорозі. Всі українці, що відігравали будь - яку роль в українському культурно - національному житті Кубані, знищені фізично або заслані на каторжну працю до концентраційних таборів на різний термін ув'язнення. Ось видатніші з них Краснодарської еліти культури і науки; Проф. Садиленко М. — засланий в околиці Архангельська рубати ліс; проф. Баклаженко — на 5 років на Біломорський канал; Шаля — 10 років на Соловецькі острови; Пилипейко Юр. Мих., ті, що сиділи разом, розповідали, що Юр. Мих. дуже катували слідчі. Невідомо, що з ним сталося далі; Дорожній Ів., письменник (член літерат. організації СіМ) колишній директор Педтех-

нікуму в станиці Полтавській, Гадзінський (член літ. організації СіМ, Краснодарський Відділ); Лола (директор РОБФАК-у, згодом Педінституту) засланий, але невідомо куди; Іван Луценко — засланий за межі Кубані; Наріжний — висланий за межі Кубані; Безкровний Григорій Акимович — розстріляний; Безкровний Андрій Акимович — розстріляний у підвалах НКВД в Краснодарі; Доброскок, учитель — в засланні; Литовченко, науковець, поет — у засланні; професори у засланні — П. Грибінник, Горецький, Недаткевич, Горецький, Рахівський; Чапала Федір — позбавлений життя в НКВД; Кравченко, директор Педтехнікуму в станиці Полтавській — на засланні.

Крім того, 1.500 учителів українських станичних шкіл заплатили своїм життям або заслані на каторжну роботу в сибірську тайгу за свою віддану працю на культурно - освітній ниві.

Лише одиниці з учительського персоналу unikли катування й фізичного знищення в застінках ГПУ - НКВД, бо передбачучи наближення великої катастрофи, залишили педагогічну працю, а незабаром і Кубань; Сніжинський Микола, Дроздів, Лесько і педагог станиці Ново - Малоросійської П. Волиняк - Кочет, що щасливо запобіг розправи над ним катів із НКВД, бо не був так помітний в центрі українського культурно - національного життя в Краснодарі, на Кубані і вчасно змінив своє місце мешкання (здається виїхав до Києва).

Український нарід схиляє голови над знищеними в застінках ЧК - ГПУ - НКВД синами нашого народу.

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ НА КУБАНІ В 1933 РОЦІ

Москва насаджувала на Кубані колгоспи. Почалися репресії над тими, хто протривав працювати в колгоспі.

Хвиля повстань охопила весь терен Кубано-Чорномор'я.

5-го квітня 5.000 козачок станиці Тимошівської оточили станичну Раду, вимагаючи повернення конфіскованого й зведеного на станичний вигін — до гурту — сільсько-господарського реманенту та уведених до спільної стайні козачих коней.

Бачучи таку грізну силу сміливих козачок, станична Рада сканітувала перед повсталими жінками, за винятком секретаря партійної організації, над яким козачки жорстоко помстилися і довго не вагаючись «оперували» (вихолостили) його, бо той комуніст добре дався в знаки мешканцям станиці . . .

Повсталі козачки порозбирали власний сільсько-господарський реманент, звели його до своїх дворів та забрали й коней із спільної стайні.

Так само й у станиці Полтавській (22.000 населення) тисячі козачок, яких жодна сила не була спроможна стримати, ринули на вигін і порозбирали власні посіви й збиральні машини й інший сільсько-господарський реманент.

Бунт відважних козачок швидко поширився на станиці Поповичівську, Андреевську, Мар'їнську, Старощербиківську, Воронцовську тощо.

Для придушення цих заворушень озброєні більшевицькі карні загони ОГПУ оточували густим колом станиці, не випускаючи людей назовні і цим прирек — ли їх на голодну смерть, бо все споживне, в тому числі й посівний матеріал, був конфіскований і вивезений, рогату худобу забрано в так звану «продрозверстку», а інші живі тварини були вже спожиті. Трупні розкладалися, бо нікому було їх ловати. Найтяжче відчувли весь жах вчиненої більшевицькими катами екзекуції козаче населення станиць Поповичівської і Андреевської (Славянського району).

(Розповів зі слізьми на очах козак - пластун станиці Мар'їнської, Андрій Григорович Голубничий).

В той же час у портах Новоросійському, Єйському, Туапсе награваний у козачого населення кубанський хліб вантажили на пароплави, експортуючи до держав Західної Європи і до Китаю.

Як і на Придніпрянській Україні, жодної домашньої тварини, як і інших істот, не лишилось живими. Все було з'їдено. Мерців можна було надбати на кожному кроці в станиці й поза станицями. І це коштувало Кубані половина козачого населення, що вимерло голодною смертю, а десятки тисяч козаків — нащадків Січі Запорізької — закатовано в підвалах ЧК - ГПУ - НКВД.

Спустошену, голодом виморену станицю Поповичівську заселено кочовниками - циганами. Всіх мешканців станиці Полтавської (за винятком, звичайно, агентів НКВД) вивезено на далеку північ та Сибір, а замість виселених прибули з Росії «красногвардейці» — ветерани червоної армії.

Нікого не залишилось і в станиці Дінській — всі виселені на Зелений Клин.

Назви станиць, мешканці яких вивезені на Зеле-

ний Клин, або заслані до концентраційних таборів, змінено напр.;

1. Станиця Полтавська дістала назву — Красноармейська, 2. Станиця Уманська — Ленінградська, 3. Хутор Романівський — Кропоткін.

Не уціліли навіть мешканці станиці Урупської, що в 1905 році повстала проти царського уряду, вимагаючи відновлення козачого самоврядування і впорядкування землеволодіння. Не зважаючи на революційне минуле мешканці станиці Урупської виселені в сибірську тайгу.

І так, якщо Петро I з Катериною II зруйнували Запоріжжя, то большевики, наслідуючи ту ж мету, знищили в підвалах ЧК - ГПУ - НКВД і зумисним голодом СЛАВНИХ НАЩАДКІВ СІЧІ ЗАПОРІЗЬКОЇ на Кубані.

ЗМІСТ (ОГЛАВ)

стор

До читача	3
Замість передмови	6
Олександр Юрійович Панченко	12
З останніх днів Січі Запорізької	13
Загальна характеристика Кубані	20
Територія, природа, людність Кубані	23
Особливості побуту нащадків Січі	25
Самоуправління козачої станиці	29
Релігійне життя	31
Економічний розквіт Кубані	33
Кубань у боротьбі за свої вольності	37
Кубанські козаки в запіллі	46
Безстрашний повстанець, сотник В. Ф. Рябокін	49
Вбивство Миколи Степановича Рябовола	49
Розквіт українського культ. освітнього життя	65
Театральне, хорове і музичне мистецтво	57
Українське письменство на Кубані	59
Розквіт укр аїнського культ. освітнього життя	65
Українізація вищих учбових закладів на Кубані	68
Українська преса і книговидавництво на Кубані	73
Остаточний розгром справжньої української культури на Кубані	78
Колективізація на Кубані в 1933 році	80

ІЛЮСТРАЦІЇ

Мала України - Кубані	11
Пам'ятник запорожцям на Тамані 1792 року	19
Стара козача вежа	22
Хор кубанських козаків	28
Л. Бич — перший прем'єр, політичний дороговказник Кубані	39
К. Я. Безкровний, член Уряду - Внутріш. Справ	41
В. М. Іванис — Отаман Кубанського Війська	45
М. С. Рябовол — Голова Кубанських Рад	49
О. І. Колабухов — член паризької делегації	52
Я. Г. Кухаренко — 1799 - 1862	60
Тарас Шевченко — автопортрет 1840 року	61
Ген. - Лейтенант П. І. Кокуцько	64
Булава Кубанського Військового Отамана	71
Отаман Кубанського Війська ген. М. А. Букретов	72
Мапа Кубані	82

В цій праці автор користувався довідками з наступних джерел:

1. Д-р проф. Наталія Полонська-Василенко — «Запоріжжя XVIII століття та його спадщина»
2. Щербина — «Історія козачого війська» — Кубань, Краснодар.
3. О. Болотенко — «Козацтво і Україна».
4. В. Науменко — «Кубанский Исторический и литературный Сборник».
5. М. Омельченко — «Шкільництво на Кубані».
6. Івасюк — «Кубань», Прага.
7. Проф. Вас. Микол. Іванис — «Стежками Життя»

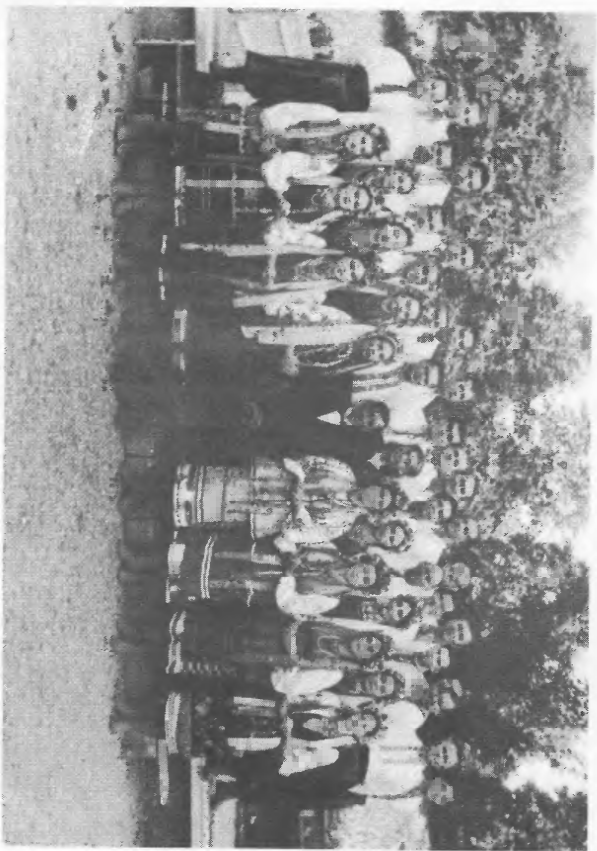
Для появи всвіт спогадів «РОЗГРОМ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ КУБАНИ» спричинились своїми вкладками та попередньою передплатою наступні приятелі, яких залучую ФУНДАТОРАМИ довго очікуваної книги.

В ній освітлюється доба національно - культурного відродження Кубані й боротьби за поновлення козачих привілеїв, за свої вольности.

Григорій Федорович Гнип	\$50.00
Василь Авраменко	\$5.00
Віталій Нетеса	\$10.00
Інж. Юрій К. Старостенко	\$25.00
інж. Володимир Романюк	\$10.00
інж. Леонід Павлович Артемівський	\$10.00

Пам'ятник Запорожцям на місці висадки їх на Тамані 1792 року.

Хорова Державна капела за Диригуванням
Нестора Теофіловича Городовенка
/ до стор. 60/

B & K graphic arts

Printing and Lithographing

119 W. Foothill Blvd.
Monrovia, Ca. 91016
(213) 357-4090

Bill Kling

ЗАУВАЖЕНІ ПОМИЛКИ

Надруковано	Стор.	Рядок	Треба
іспі впривати	6	14-й згори	і співпривати
Політбюро	6	21-й згори	Політбюро
Міола	6	21-й згори	Микола
лани	8	20-й згори	лани
імператорської	9	2-й згори	імператорської
Державне	9	32-й згори	Державне
Чорноморської	II	15-й згори	Чорноморської
и зн ...	II	18-й згори	незначний
оле	II	21-й згори	але
тіі	II	30-й згори	ті
населенн	II	27-й згори	населення
з безмежною	II	16-й згори	з безмежною
з яков	15	15-й згори	за яков
1975	16	25-й згори	1975
оказани	16	34-й згори	оказание
часс	17	3-й згори	час
привези	17	23-й згори	привезли
сибірких	18	12-й згори	сибірських
Щербанівський	20	8-й згори	Щербинівський
за	29	21-й згори	за
оминається	26	10-й згори	омивається
комлектованої	28	16-й згори	комплектованої
завдовжки	29	25-й згори	завтовжки
	31	9-й знизу	ліворіч—слід читати: До станачного збору обиралось терміном на 1 рік
закіньненням	64	29-й згори	закінченням
кбінетів	71	9-й згори	кабінетів